१२५

पं. श्रीगट्टूलालजीशर्मणा

गोपीशजीकृत:

III

सर्वोत्तमजी पत्र ५२

~~गोस्वामि श्रीगोकुलनाथस्ये~~ दं

पुस्तकं अंक ३६

सर्वोत्तमजीका चाचागोपेशजीकृत

पत्र ५२

२

::ॐ नमः ।। श्रीगणेशाय नमः ।। श्रीगोपीजनवल्लभाय नमः ।। महृद्धयत्कृ
पांबोधिबिंदूरकोपिसंस्पृशेत् । मज्जनूरसाब्धौतपतेसतंवंदेनवलप्र
भुं ।१ व्रजपतिनवकेलीनावसर्व स्वरूपः सुललितगतिराधाराध
नासक्तचित्तः । तदनयरसलीलानंदसंदोहपूर्णः सन्नवतुममस
र्वं वितवृतेशः सुवेशः ।२ यदुक्तं तु यदुक्तेन फलितं स्यात्स्वमागिणः ::
तमुपितत्कुमारं च प्रणमाम्येकरूपिणं ।३ अथ प्रथमं श्रीमदाचा
र्याणां अलौकिकनामानिरूपयंतस्तेषां स्वरूपमीदृशमलौकिका
नंदरूपमेवेति स्वीयानाज्ञापयितुं अलौकिकपूर्णगुणं ज्ञानानंद
मात्रस्वरूपमीदृशमलौकिकानंदरूपमेतत् साक्षात्पुरुषोत्तमं ब्र
ह्म श्रीमत्सन्नूरंचणः परममंगलरूपस्कवेति ।। प्राक्तनधर्मानाश्रय।

नि ४

त्वेन १

ह२ स्वरूप२

मयाकृतानिखिलधर्मरूपमिति निगमप्रतिपाद्यं यत्तद्धूं साल्हति स्तौ
मि॥ अत्रकृतिःस्वीयानामुपरीँ एतादृशाँग्राकव्यकरणेन महती
दयोर्तितिस्लापनार्थं ननु ग्रंथनिर्विघ्नार्थं तत्र कालादीनामपि विघ्नक
र्तृत्वाँश्लोके: एतादृग्धर्मविशिष्टस्य निर्मँ प्रतिपाद्यत्वनिरूपणपूर्व ग
कं यद्ब्रह्मस्मरणं। तदीदृशमेव तदिति ज्ञापितं। ननु अन्यैरपि विद्व
द्भिरीदृशं ब्रह्म निगमप्रतिपाद्यत्वेन कुत्रापि न प्रतिपादितं किंतु नि
र्गुणं निराकारं तत्राहुः। कलिकालतमश्छन्नदृष्टित्वाद्विदुषामपि। सं
प्रत्यविषयस्तस्य माहात्म्यं समभूद्भुवि २ अत एव तेषामज्ञानं ननु
कलिकालकृतमेव चेदज्ञानं तेषां तर्ह्यन्ययुगेषु सर्वेषामेवाज्ञानं न वि
षयत्वेव तेषां धर्मरूपत्वात्तदपि कुत्रापि नैतावत्पर्यंतं श्रुतं॥ नहि नव

मेवतत्रकोहे
तुरित्य ४

दुक्तेःकथंप्रमाणमितिचेत्तत्रोच्यते ।। भगवताह्येवमपिलीलागुणवि
शिष्टमीदृशमानंदमात्रकरपादमुखोदरादिरूपंस्वस्वरूपंकलि
कालादावेवप्रकटीकृतं ।। अकृतादियुगेषुतत्रसाधनानामेवमुख्य
त्वात्तत्साध्यफलस्यपुरुषोत्तमविन्हृतिरूपत्वादत्रसाक्षात्पुरुषोत्त
मस्यफलरूपत्वात्तस्यधेसोंनासाध्यत्वादित्यनुपपत्तेः ।। तदास्व
लीलासमयेतत्साक्षात्स्वरूपबलेनैवस्वीयेषुसर्वस्वमाहात्म्यंप्रकटी
कृतंनसाधनैदतस्तस्यकेवलंस्वप्रमेयबलसाध्यत्वात्तदानत्मोक
व्यानावात्तेषुकेषामपिननुतज्ज्ञानंसर्वेषांमर्यादामार्गोक्तसाधनेष्वेव
प्रवृत्तत्वात् ।। यद्यपिमुक्त्यादिफलंतत्तेनभवतितद्प्येतद्रूपेहृयात्स्वरू
मेवेति ।। पश्चान्निजमाहात्म्यंसर्वंस्वप्रादुर्भावसमयेपुनःकलौस

वोविषयमस्तु।तेनप्रादुर्भावसमयएवतज्ज्ञानंजातंनान्यदेति
सूचितं॥नतेऽशारन्यविदुषामपिमर्यादामार्गोक्तसंपूर्णज्ञानिनामपि
कलिकालांधकाराच्छन्नदृष्टित्वात्तेषांपूर्वसाधितज्ञानस्यापिगतत्वा
त्संप्रतिएतावत्पर्यंतंतस्यदृष्टिरूपस्यतन्माहात्म्यन्तुविसर्वाविज्ञाय
मनुदितित्तुविपदेनभूमिस्खलनक्लासर्वदाप्राकट्यसमयेतनवैरणसं
बंधात्सेरसौतिष्ठतिअधुनातदभावात्तस्याऽपिमहद्दुःखंएवसू
चितंअतएवाचार्यप्राकट्येतद्दुःखस्यनिवृत्तत्वाद्भूमिभाग्यमित्यर्थ
वस्तंतिएवंसतियदैवाविर्भावस्तदैवतत्ज्ञानंतत्रापिकृपातिशा
येननतद्व्यतिरिकेणेतिभावः॥ननुसर्वेषामज्ञानंभवतामिदानींक
थंज्ञानंतत्राह॥इत्ययानिजमाहात्म्यंकरिष्यन्प्रकटंहरिः।वाएर्प

यदानन्दस्वास्यं प्रादुर्भूतं चकार ह ॥२॥ प्रथमं स्वेच्छयैवास्मद्विषयिणीद
याज्ञाता तयैव तत्सर्वोत्कं पुष्टिलीलागुणविशिष्टं निजमाहात्म्यं वाण्या
वाणिकथनद्वारा अस्मासु प्रकटीकरिष्यंस्तत्स्वरूपानंदमेव दातुमि
च्छुर्यदाभूत्तदा साक्षात्पूर्णपुरुषोत्तमः स्वलीलारसविशिष्टमास्यं वाग
धिष्ठानरूपं अलौकिकानंदमयाग्निरूपं श्रीमदाचार्यस्वरूपं प्रकटं च
कार ॥ यतः सर्वदुःखहर्त्ता हरिः ॥ एतेनाचार्यस्वरूपबलेनैव तदुक्तार्थ
ज्ञाने ईदृशीलारसविशिष्टमेव ब्रह्म नान्यदिति सर्वमाहात्म्यज्ञानम
स्माकं जातमिति भावः ननु युष्माकं तु ज्ञानं जातमेव पुनस्तन्नाम
कथने को हेतुस्तत्राहुः ॥ तदुक्तमपि दुर्बोधं सुबोधं स्याद्यथात
था ॥ तन्नामाष्टोत्तरशतं प्रवक्ष्याम्यखिलाघहृत् ॥४॥ अस्माकं ज्ञा

तदर्थंतत्स्ववक्ष्यामिकथनेप्रकर्षेणयादृशमेवस्वरूपंतादृशमेवैतत्स्तोत्रकथने
ज्ञानंभवतीतितज्ज्ञानेनतदुक्तंसुबोधिन्यादिकंसुबोधंभवे २

नेपितदुक्तंसर्वेषांस्वीयानांयथातत्वादुर्ज्ञावासमयेपिसुबोधं
भवेदितिकृत्यास्वरूपमपितदुक्तरसभावात्मकमेवेतीसूच्यतेन
नुसुबोधंभवतीतिकथंज्ञायतेप्रतिबंधकस्यविद्यमानत्वात्त
त्राहुः अखिलाघहृत्॥ एतेनयथास्वरूपंप्रतिबंधनिवर्त्तकंफ
लदायकंतथेदमपिश्रवणपाठेनतत्तन्नामोक्तधर्मविशिष्टाचा
र्यस्वरूपज्ञानेनतदुक्तेसम्यक्ज्ञातेसतिसाक्षात्फलदायकं
भवत्येवेतिभावः सूचितः॥ ननुकथनप्रयोजनंफलसहितंभ
वतोक्तंपरंतुएतद्द्रष्टाकः कश्चाधिष्ठातायेनफलंदातुंशक्नोतितत्रा
हुः ऋषिरग्निकुमारस्तुनाम्नांछंदोजगत्यसौ॥ श्रीकृष्णास्यंदे
वताचबीजंकारुणिकः प्रभुः ५ विनियोगोभक्तियोगप्रतिबंधवि

नाम्नोने। लक्ष्म्याधरामृतास्वादसिद्धिरत्नसंज्ञाय: ६ अत्राग्निकु
मारस्यऋषित्वस्यायंभाव: यथापूर्वंअग्निकुमारै: कात्यायनिम
हायोगेइतिसर्वज्ञात: पुष्टिमार्गीयमंत्र: प्रकटित: तज्जपेनश्रीप्र
फलमपिप्राप्तं। तथाधुनाग्निकुमाररूपस्वात्मनैवप्रभुणापुष्टिमा
र्गीयमंत्ररूपमिदंस्तोत्रंप्रकटीकृतं। यथातन्मंत्रस्तैरेवप्रकटित
स्तैरेवतत्फलमपितद्देवानुभूतं। तथाधुनातद्रूपैरस्मत्प्रभुभिरे
वप्रकटितमेतैरेवानुभूतमपि किंच यथापूजनेनित्यतास्तद्भा
वेनतदात्मकतयातत्र [illegible] धीलानुरंजितंभगवंतंसाक्षान्मिलि
तमिवमन्यमानाजाता इत्यर्थांतरफलमनुभूतं तेषां पश्चात्प्रभु:प्रस
न्नोभूत्वाप्रत्यक्षस्तत्रैवागत्यवस्त्रादिहरणेनपुनस्तद्दानेनचक

फल २

रस्यशक्तिजनितसंबंधानुभवरूपंपरमफलंदत्तवांस्ततोमयेमा
रंस्यपे [illegible] तिवरदानेनसाक्षात्संबंधरूपंसंपूर्णमय्येरसानुभव
योग्यसमयेदत्तवान् तथाधुनाएतदग्निकुमाराणामपियथाय
थाचार्यस्वरूपमनुभूतंभवतितथातथातन्नामनिरूपणेतत्त्वा
माधुर्यविचारेतादृशौत्कंठ्ताविनतत्त्वात्मकतयातल्लीलाविशिष्ट
वा ५ चार्यस्वरूपानुभवरूपंतद्रूपमेवांतरफलमनुभूतः साक्षाद्भग
वत्संबंधरूपंफलमनुभूतंतएवैतत्स्तोत्ररूपमंत्रजपानंतरंसिद्ध
त्कारेणलक्ष्याभैतोधैरास्वादसिद्धिफलंवक्ष्यंतीत्येतत्सर्वमग्नि
कुमारस्यऋषित्वनिरूपणेनज्ञापितंभवति।अतएवफलकथना
नंतरंअग्रेनसंशयइतिस्वानुभूतत्वेनैवोक्तंश्रीमच्छंदस्तुस्पष्टमेव।

[illegible]विन्निरूपछंदआहुः नाम्नांछंदस्तुजगतीति
जगतीतिछंदोनामद्वयमावितितदुक्तमपिदुर्बोधमित्युप
[illegible]श्रादीरम्योपानंदनिधेप्रोक्तमितस्तंतेपतच्छंद

मादृशौजगतीतल्लक्षणंतुद्वादशाक्षरंजगतीछंदइतिपिंगलेव्याख्यातं।
तत्किंरव्याख्यातदुक्तमपि[illegible]स्तुपक्रमादित्यानंदनिधेस्तत्फलंभवति ९

५ ननुयदिअग्निकुमारोक्तपुष्टिमार्गीयतन्मंत्ररूपत्वमेवैतत्स्तोत्र
स्यतदातन्मंत्रएवाधुनापिकथंनोपदिष्टःकिमेतस्यकथनेप्रयोज
नमितिचेत्तत्राहुः॥श्रीकृष्णस्यदेवताचेति॥अयंभावः।एवंभग
वान्स्वयंनिरोधंकृत्वापिफलंकात्यायनीद्वारादत्तवानितितदातन्मं
२ कात्यायनि स्वरूप त्रेणतत्स्वरूपज्ञानात्तेषांफलमभूत्॥अधुनासएवभगवान्श्रीकृ
ष्णास्यरूपाचार्यद्वारापुष्टिमार्गंप्रकटीकृत्यफलंदातुमिच्छति।नतुपुष्टि
मार्गाधिष्ठातृरूपाचार्यस्वरूपज्ञानंतत्स्वोक्तिं~~पितं~~नभवति।अतए विना ४
वएतत्स्तोत्रे~~ण~~श्रीकृष्णस्यैवदेवतात्वेननिरूपणेनतदधिष्ठातृस्वरू
पज्ञानात्तत्स्वोक्तिंफलंनभवतीतिमंत्ररूपत्वेनास्पष्टमुपदेशः।त कात्यायनिमहामायेति मंत्रेण २
न्मंत्रेणचैतत्स्वरूपज्ञानाभावात्फलंनसिध्येदित्यनुपदेशश्चेति ५

हृद्विप्रकाशानवसरः अग्रेबीजादिकं स्पष्टमेव अतः परं यथा यथा श्रीमदाचार्यनामानि स्वयं अनुकृतानि तथ्या तथा निरूपयंति । आनंदः परमानंदः श्रीकृष्णास्यकृपानिधिः । दैवोद्धारः प्रयत्नात्मा स्मृतिमात्रार्तिनाशनः ।७। अथ प्रथमं प्राकृतधर्मानाश्रयत्वकृतधर्मीविशिष्टश्रीमदाचार्यस्वरूपदर्शनात् केवलानंदः इत्येवोक्तं पश्चाद्धृदये इति श्लोके स्वस्य तद्रसदानार्थमिव लीलाविशिष्टपुरुषोत्तमस्वरूपप्राकट्यस्योक्तत्वेन लीलाविशिष्टानंदानुभवात्परमानंदः इत्युक्तं । परमोत्कृष्टलक्षणो य आनंदस्तद्रूपः । परागतो मा यया लक्ष्मी आनंदो येन तद्रूपो वा । तद्रूपेण स्वरूपानंदोपि परागतो भवति स आनंदः कीदृशः तस्यैव तद्रूपत्वं कथं ज्ञायते तत्राहुः ॥ श्री

त्स्वरूपानु
भवादानं
द ५

माशब्दस्य च्छुत
स्तेनोयं मायाद्
ति ३

कृष्णास्यमिति श्रीयुक्तकृष्णपदेन तत्कृतसहितलीलारसविविधप्र
रूढतावत्त्वं सूच्यते॥ तेन यथा लीलायां उच्छलितनानाविधरस
नावोच्छलितपरमप्रेमास्पदश्रीमत्स्वामिण्याप्रियाप्रसंगसंगपरमा
नंदसुधाव्यवहरतरंगोद्भवादनिर्वचनीयं किंचिदपूर्वंतरसरू प४
म ५ पोमाधुरातिमनोहरं श्रीकृष्णास्यं तत्रवर्तितथा नान्यदा तत्स्मारम
णोपि॥ श्रीआचार्याणां तु तादृशरूपत्वेन तादृशात्मकपधर्मत्व स्प ५
दूतमनेनत सुमासहितं स्वरूपं स्वस्यानुभूतं नवनीतहृद्यं परमानंदरूप
सएवानंदो रूपं तत्ज्ञापकं श्रीकृष्णास्यमिति नामोक्तं॥ अत एव तादृ
त्रद्योतितः शंस्वरूपज्ञानपूर्वकं तदेकमनसा जपकरणस्य फलं श्रीकृ
६ ष्णाधरात्मकं भ्रमरकीटन्यायेन स यथा भ्रमरध्यानेन भ्रमरी

श्रामक्ति

एतेन तद्रूपत्वमपि बो
धितं ३

भूयपुनर्मुग्धपानादिकंकरोति।तथैतदंऽस्यस्वरूपध्यानेनैतादृ
ग्रारसात्मकीभूयपुनःरसपानंकरोतीतिभावः॥अन्यथाचार्याणां
तत्सिद्धिस्वरूपत्वाभावेनतन्नाम्नांतदानसामर्थ्यमपिनभवेदिति॥
एवंसतिईदृग्रूपपरमानंदस्वरूपज्ञापनार्थमेवोक्तंश्रीहल्ला
स्यमिति।नन्वेतादृशमलौकिकंअतिदुर्लभमन्येषांमनसापि
ज्ञातुमशक्यंतद्भवतांकथंज्ञेयमनुभूतंचकथंवातेज्ञोपिनम
नुभावितंचतत्राहुः॥कृपानिधि॥अनिर्वचनीयनिरवधिकृपा
समुद्रः।अयमाशयः॥यथारत्ननिधिःसमुद्रःतत्रागाधेयेकेचि
न्मज्जंतितैरेवयत्किंचिदपिभगवदिच्छयारत्नंप्राप्यतेनसर्वैः
तथात्रापितच्छरणागतैःतत्कृपयाज्ञापनेनभस्वरूपमस्या

ज्ञातेन

तिरेवज्ञायते॥ तुन्नूयते च नामैरिति स्वज्ञाने हेतुरुक्तः। किंच॥
सतु प्राकृतः समुद्रः अयमलौकिकः तत्र भगवदिच्छादृष्टादृष्टा
दिर्नियामकाः स्वयमस्वतंत्रो ज्ञाने। अयंतु स्वयमेव सर्वनियामकः
स्वतंत्रः समुद्ररूपः तेन यः कश्चिच्छरणागतोऽन्नवेत्तं कृपया
दृष्टास्येव किंचित्ता परंतु तादृशप्रकारकस्वरूपानुभवरूप
निधिस्तस्यात्मन एव स्तो नान्यस्मै इति ज्ञापनायोक्तं कृपाया
निधिरिति। इदंतु तदनुभवजनितपरमसंतोषाद्भावप्रोद्गोक्त
मित्यनुमीयते। एवं सति तादृशाद्दुर्लभतमनिधिदाने नातिश्रा
यित कृपासमुद्रत्वं सूचितं। ननु नैव ज्ञायते तादृशाद्दुर्लभतम
मपि दत्तमस्मै स्वीय किंचिदपि दीयते वा न वा तत्राह॥ देवेति। दे

प्र१नि१

वानांउद्धारेयनियत्वास्तत्स्वरूपः।अत्रेदंप्रतिभातिदैवानामंगीका
रस्कमर्यादापुष्टिभेदेनद्विधा॥येमर्यादायामंगीकृतास्तेषांमर्यादा
''सहिताना मार्गोक्तसाधनैर्हिनाम्नामपिस्वबलेनैवसर्वसाधनानिसंपाद्यतेषां
यथाफलंभवेत्तत्प्रयत्नरूपः।अतएवाग्रेपिवक्ष्यंति।स्वदासार्थंकृता
तत् ५ शेषसाधनइतिस्वस्यैवकरणमिति।तेनैतच्छरणगमनेनतेषांशीघ्रंफ रूपयात
लंभवेन्नान्यथेतितदेवकर्तव्यंमन्यन्तेनैवस्वोद्धारसिद्धेस्तत्रैवसर्व त्कारले ५
साधनानांसिद्धत्वाद्भातिभावः।येचपुष्टावंगीकृतास्तेषामुद्धारस्कस्मा
द्वाड्गवत्संबंधरूपस्तत्रयेप्रयत्नेलीलारससंबंधेनउत्कटभा रूपा ३
वाःसर्वात्मनावाद्यस्तदात्मकस्तत्स्वरूपः।एतेनपुष्टिमार्गीया
णामपिएतच्छरणगमनेनैवतदीयरूपयाताद्दयावोद्येनतत्फलं

भवति। नामसाधनैरित्येतद्दुनयार्थसूचकं नामोक्तं देवोद्धारेति तत्
दुक्तं भाणप्रेष्ठेति विवृत्तनाष्टके यत्र। मर्यादामार्गे मुक्तिरेव फलं नाम तत्
प्रकृते श्रीआचार्यांगीकृतानां मर्यादामार्गियाणामपि पुष्टिफलं न भवति।।
तद्यथा सर्वे मर्यादामार्गियजीवाः स्वमार्गफलरूपे ब्रह्मानंदसमुद्र
मग्ना भवंति सायुज्यं संप्राप्नुवंति। पुनश्चैतान्पुष्टिफलं दातुमिच्छति तदा
तस्माद्ब्रह्मानंदादुद्धृत्य भजनानंदमग्नान्कारयति प्रभुः। सत्तुएत
च्छरणगमने एतद्रूपपर्यवसन्नं भवति नाम सर्वस्यापि ज्ञापितमेतन्नाम्ना॥
एवं सति परसंबंधस्य देवानां उद्धारः। साक्षाद्ब्रह्मानंदसमुद्रात्त
स्वभयति अंतःकरणं यस्येति। यथा देवानां पुष्टिमार्गीयं फलं भ
वति तत्प्रयत्नवान्। निरंतरं तत्प्रयत्नशील इति यावत्। अनेन।

भगवतस्तु मर्यादायामेवांगीकारोन्निपेतस्तथापि केवलपुष्टिमा
र्गप्रवर्तकत्वेन तदधिष्ठातृत्वेन च श्रीमदाचार्याणां तदंगीकृतेषु
कृपया भगवानपि तत्फलं ददाति यतस्तेषु स्वप्रकटित्वेन प त ३
क्षपातो भगवतः। तेनैतत्प्रयत्नं विनानैतत्फलसिद्धिरिति ज्ञा
पितं। ननु एते भगवदनभिप्रेतं कथं कुर्वन्तीति चेत्सत्यं। परं तु
यत्र भगवदभिप्रायस्तत्रैवाचार्याणां कृपा न सर्वत्रेति तदुक्तं
वल्लभाष्टके नातिदूयादिति। ननु एतच्छरणागतेषु तत्कृपया
तादृशभावोदयेन प्रचुराभ्रजाधीश्वरवदनदिदृक्षाविर्जायते।
पुनः सा कदा कथं वा न श्येत्तत्राहुः स्मृतिमात्रार्तिनाशनं श्री
चार्याणां तत्कृपाविषयिणी या स्मृतिः स्वमनसि भक्तोरथ्येवात
निरस्तं एतेन भगवदभिप्रायेऽपि नैतत्कृपाव्यतिरेके फलं भवेदेतद
र्थमेव प्राकट्यस्यानुरोध्यादिति ज्ञापितं तदुक्तं ४ पं

न्मात्रेणैव सा भक्त्या संबंधाभावरूपां तां नाशयंति। एतेनैव तस्य
तिमात्रेण सा भक्त्या संबंधरूपं फलं भवत्येवेति निःसंदिग्धत्वज्ञाप
नाय मात्रपदं दत्तं। एवं सति भक्ताविशिष्टे फलेऽविलंबोपि नास्तीत्य
पि सू भवति। ननु शरणागतेपि भावोदये सतीदं फलं भवेदि
त्फलं स एव वु केन प्रकारेण भावे ज्ञाते वा फलसंबंधपर्यंतं केन।
प्रकारेण तिष्ठेत् तु येन तरव्यासंगेन प्रतिबंधो न भवेत्तत्राह॥३॥
॥श्री भागवतगूढार्थप्रकाशनपरायणः॥ साकारब्रह्मवादैक
स्थापको वेदपारगः॥८॥ श्री भागवते ये गूढार्थाः पुष्टिफलसंब
धिनो लीलारसभावाः तत्प्रकाशनेपरायणः। तदेकनिष्ठः नि
रंतरं स्वीयार्थेति ज्ञात्वा बहिः कथनेन प्रकाश्यं तदिति भावः। एत

चितं ४

भवेद्

पानाम १

नयेनावालीलासंबंधिनोनिरूपिता।निरंतरंतच्छ्रवणेनतत्क
थासक्त्यातद्भावोदयस्तद्व्यतिरेकेणसर्वत्रारुच्याफलप्रतिबं
धकत्वानात्मत्वस्फूर्तिस्तद्भावस्सर्वत्यागेनफलसंबंधात्ताव
ज्जनितान्याविविधलीलारसनाकर्णंतत्तद्रसविशिष्टलीलानु वनया ४
संधानेनानिरंतरंतद्विरहानुभवंकुर्वन्केवलस्वरूपात्मकः
संश्लिष्टैरेवंतिष्ठतःफलप्रतिबंधोनभवेदितिज्ञापितंकिंच॥
श्रीभागवतोक्तत्वाक्तकथनेनैतन्मार्गप्रमाणमूलमप्युक्तं।ननु
इयदवधिईदृग्गुणविशिष्टंब्रह्मेतिकेनापिननिरूपितंयत्रा
वतारेस्वरूपादिदृश्यतेतत्रसगुणत्वमेवप्रतिपादितंतत्कथ
मीदृशंमासोभ्रलेतितस्यफलत्वमपिसूच्यतेतत्राहुः॥साका

२०

रेति। ईदृग्गुणविशिष्टमेवं साक्षाद्ब्रह्मेति मुख्यतया स्थापकः। अन्य
त्र तदधिष्ठानं। ननु केन प्रमाणेनोच्यते तत्राह। वेदपारगः तादृशं ब्र
ह्म यतो वाचो निवर्त्तंत इति श्रुत्या श्रुत्यगम्यत्वात्तदंतर्गतं नास्ति।
किंतु तत्पारंगतमित्यवगम्यते। अत आचार्या अपि वाक्पतित्वे
न वेदपारंगतास्तद्रूपा एवेति। ते यादृशं ब्रह्म तादृशमेव प्रति
पादितं। न हि कस्यचित्स्वस्वरूपकथनेन्यप्रमाणादिकमपेक्षि
तं भवति। यद्वा एतेनैव समस्तवेदार्थपारंगताः। यतस्तत्रानं
दाकारत्वमेव प्रतिपादितं मैत्तिरपि तथैव प्रतिपादितमिति श्रु
तिः प्रमाणमुक्तं। अन्येषामेतादृशस्वरूपास्तानाद्यवेदपारंगत
त्वमपि नास्तीति सूचितं। किंच। यत्र सर्वप्रपंचस्यैव ब्रह्मरूपत्व

अपालिपा
दोजवनोग्रहीताइ
त्यादिश्रुतौ ४

१०

प्रतिपादितंतत्रसाक्षात्पुरुषोत्तमेपूर्णेब्रह्मणिकृष्णेत्रआनंदा
मात्राकारेकिंवक्तव्यमितिभावोपिसूचितः।ननुप्रपंचस्यब्रह्म
त्वंकथमुच्यतेमायिकत्वात्तत्राहुः।मायावादंनिराकृत्यप्रपंचा
स्यब्रह्मात्मकत्वंस्थापितंश्रुतिबलेननननुअन्येवादिनश्चेदूष
येयुस्तत्राहुः।सर्ववादिनिरासकृत्।एतेनवादेनसर्ववादिनां
निरासंकृत्वास्थापितमितिनकस्यापिदूषणावसरःश्रुतिसिद्ध
त्वात्।एवंसतिएतन्नाम्नासर्वेषामेवैतत्स्वरूपाज्ञानंतत्तन्मत
साधनासाध्यत्वंचोक्तं।ननुतर्हिकेनमार्गेणज्ञायतेप्राप्यतेचे
त्तत्राहुः॥मायावादनिराकर्तासर्ववादनिरासकृत्॥भक्तिमा
र्गाब्जमार्तण्डःस्त्रीशूद्राद्धृतिक्षमः।भक्तिमार्गेति।भक्तिरेवमार्गस्त

द्वारासेव्यंयद्दृष्टुंप्रभुचरणसरोजंतत्प्रकाशकः। अनेनमा
र्गेणप्राप्यतेज्ञायतेवायथामार्त्तंडःमार्गाश्रियोःप्रकाशकःप्रकाश मार्ग २
केसतिलोकाःअक्षसुखमनुभवंति। तत्रापिनकेवलंअक्षस्य
किंतुअतिसरससुरतिसमीरलीलाचलदमलनवपल्लवत
रुगणेनसमंततोरमणीयस्यनिजनिजरसभावावेशविहित
विविधकेलिकलहंसीकुलसंगरुचिरस्यदर्पणतयानेत्रोत्सव
स्यरसालतयामधुरस्यैतादृशरसबोधकस्यसरोवरोत्तमस्या
तथा पितत्रापिश्रीमदाचार्यप्राकट्येनतद्भक्तिमार्गप्रकाशः।तथारा
सेव्यपदाब्जप्रकाशः।निरंतरंतत्सेवायांनिष्ठयाहृदयेप्रकाशः।
तत्रापिनकेवलंकिंतुतादृशरसरूपस्यसाक्षात्मनोःस्वरूपा

तत्सेवया तन्निष्ठया २

नुभवस्यापि । एवमेतन्मार्गोक्तप्रकारकनिश्चया साक्षात्स्वरूपानं
देलयोभवेदिति भक्तिमार्गमर्यादा । यद्वा भक्तिमार्गरूपमेव
यदृष्टं तत्प्रकाशकः । लोके मार्गो भिन्नः । अज्ञांभिन्नं । अत्र मार्गस्यै
वाष्टुनिरूपणेन भक्तिरूपचरणमेवाक्तं सूचितं । मार्गपदेन मा
र्गोयथाज्ञातः सनुगमनेनेष्टप्रापकस्तथेदमपि पुष्टिमार्गरूपं
साक्षात्पुरुषोत्तमप्रापकमिति ज्ञापितं । तस्यैव मार्तंडप्रकाशकः ।
स च सकलमार्गप्रकाशकः । अयेतु यत्र तस्यापि न गतिस्तत्प्रका
पो२ शकः । अनेन श्रीमद्दार्यैः कृपयैवँ सान्निध्येनैवांगीकृतभक्तस्य तँ ३
हृदये तादृशरसरूपचरणारविंदप्रकाशो भवतीति भावः ।
लक्ष्यते । यद्वा भक्तिपदेन स्नेह उच्यते । अज्ञपदेन यानिया

नितद्रुपमेयाण्यंगानियानीवारसोद्बोधकानि। अथवाप्रत्नोः सर्वा
ण्यंगानिरसोद्बोधकान्येवेतितानिसर्वाणींद्रियानितैनैतून्मार्गद्वा २३
राकोटिकंदर्पलावण्यस्यपरमधुरिमनिधानस्यसंपूर्णस्वरूप
स्यूप्रकाशेनवर्त्तितायतस्तादृशस्नेहासक्त्यातन्मयतासर्वत्रैव
तापीति तिनेतरस्माद्वृगंधस्पर्शितं। यथाग्नेरेकांशेनाप्यप्रकाशइत्यपि॥
यथाचमार्तंडस्तापकस्तथात्रसर्वात्मनाव्रजनितसाह्लास्वरू
पसंबंधाभावात्तितापेनतापकः। किंच। यथायथामार्तंडप्रका
शस्तथातथातापाधिक्यं। एवंयथायथाचार्यानुग्रहस्तथातथा
तादृशभावात्मकतापोपि। तत्रयथाक्षुरसपानेरोमधुपास्त
थात्रैतादृशां गीढताः एतेनैवतादृशसर्वात्मभावेनसर्वविष

यास्सवासनांस्युस्ताएतादृशाचरणारविंदमूलंप्राप्ताःयथासं
त्यज्येतिताः।तेषांसाक्षात्स्वरूपरसपानंश्रीलोकाधरामृतास्वा
दसिद्धिर्नान्येषां।तादृशास्तुस्वयमेवास्मत्प्रभुरितितद्रसास्वाद
स्तुस्वस्यैवजातोनान्यस्येतिस्वानुभवएवोक्तइतिज्ञातंभवती
तिनावःएवंयउत्तमाधिकारिणस्तैःप्राप्तमित्युक्तंयेसर्वथान
धिकारिणस्तैःकथंप्राप्यस्तत्प्रभुतद्दृष्टुयद्दासंनवात्रत्राकुः॥स्त्रीति।
तेषामप्युद्धारेक्रमःसमग्रः।अथयेनावःस्त्रीशूद्रादिषुसर्वंकिम
नधिकाररूपंनिकृष्टत्वंदोषःसचनकेनापिदूरीकर्तुंशक्यः॥
तेषांचायैस्तुस्वमार्गाङ्गीकारेणैवसर्वदोषाणांनिवर्तिताः।यतः
सर्वेब्रह्मसंबंधकरणात्सकलसाधनैरप्राप्यसाक्षात्सुलभो

नंतरं

त्तमस्वरूपज्ञानाधिकारिणो जातास्तेनैव तेषामुद्धारः। एवंप्रका
रकोद्धारकृतिसामर्थ्यमाचार्याणामेव नान्येषामिति ज्ञापनाय स्वा
मपदमुक्तं । किंच येषां साधारणधर्मेष्वपि नाधिकारस्तेषां सर्वाधि
कपरमफलरूपसाक्षात्पुष्टिमार्गीयश्रीपुरुषोत्तमज्ञानाधिका
रः स्वस्वीकृतिमात्रेणैव संपादितः। किमतोधिकमाचार्याणां साम
र्थ्यं विक्तव्यं । किंच । अत्रोद्धारपदेनेदमपि ज्ञाप्यते । यथा महांध
कूपे पतितस्य कस्यचित् रज्वादिकमवलंबं दत्वा केनचिदुद्धारः
क्रियते इत्यादुना । तथा एते सर्वधर्मानधिकारित्वेन सहजदो
षेन च संसारमहांधकूपे पतिताः। अतस्तेषां स्वकृपाकटाक्षप
रंपरारज्जवलंबं दत्वोद्धारः कृतमिति भावः सूचितः। एतेन यथा

^ माचार्याणां द्योतितं ननु आ

चार्यत्वे
तादृश
सामर्थ्य
युक्ता ४

महांधकूपपतितस्यजीवनंकराव्लिकंनवनियहित्वेनत्वंदर्शि
मृतकप्रायत्वंतथात्वनेतिसूचितं। अत्रतुकरुणारसाकृतक
टाक्षामृतपूरवृष्टिभिस्तेषांबाह्याभ्यंतरदुरितानांतदात्मकत्व
मेवसर्वंदैहादिकंभवतीत्यलौकिकसामर्थ्य ^ एवपरंतुप्र
नुग्रहेनस्वीकरोतितदाकथंतत्राहुः। अंगीकृतस्यैवगोपीशवल्ल
भीकृतमानवः। अंगीकृतौसमर्यादोमहाकारुणिकोविभुः॥
१०॥ अंगीकारमात्रेणैवगोपीशप्रेष्ठीकृतोमानवोयेन। अनेन न
प्रभोःपरमप्रेमास्पदाएवजाताःस्वीकारेकिमुवक्तव्यं। किंच॥
अत्रगोपीशपदेनलीलारससंवलितत्वकसाहित्यमुक्तंतेनम
ज १ द्वीलारसभावं^नितपरमप्रे[illegible]मास्पदीकृताः^ किंच न केवल

^ मानवाद्यपिज्ञापितं १

१४

संप्रभोः। किंतु तत् साहित्येन तासामपि परमप्रेमास्पदीभूताः।
तेनास्मिन्मार्गे स्वामिन्य एव गुरव इति तत्कृपाव्यतिरेकेण नैतत्
संप्राप्तिरिति तत्प्रेमास्पदत्वेन सर्वथा तद्स प्राप्तिर्भवतीति सू
प्रिया चितं। अन्यथा तादृशप्रियतमासहितलीलायां प्रभोरस्मत्रेः
प्रेमास्पदत्वमशक्यं। तत्प्रेमास्पदत्वे चैव प्रभोरपि वश्यशीलतामा
नवाइतिभावः। एतेन लीलास्वरूपाणां तासां प्रभोरपि आचार्यस्व
रूपाधीनत्वं सूचितं। तेन च यथाचार्यानुरोधेन कृतायां ली
लायां महानन्दः प्रभोरुत्पद्यते तथा नान्यत्रेत्यपि सूचितं। अस
उभयो पौरस्य च प्रेमास्पदत्वेन न वेह्याचार्या अपि एवमनुरोधं कु
२ र्युरिति भावः। एवं सति यद्यपि आचार्याः प्रभोस्तासां च लीला

१४

यांतादृशामनुरोधंकुर्युः।प्रभुरपिताश्चमदनुरोधेनतत्रप्रे
मास्पदत्वंकुर्यात्तादृशाःश्रीमदस्मत्प्रभुव्यतिरिक्तेणान्यःकोपि
नास्त्येवेतिस्वानुभवएवप्रभुणैकइतिगूढार्थःसंपद्यतेएते
नकेवलांगीकारमात्रेणैवयत्रैतादृशंफलंभवतितत्रोद्धारकृ
तौकिमुवाच्यं।ननुसर्वेषामेतादृशमेवफलंभवतिकिंवातार
तम्यमनतत्राहुः।अंगीकृतावितितस्यासमसांमर्याद्वासहितः।त
त्करणेतारतम्यंनकिंतुरसदानेतारतम्यंरसदानंतुतत्तद्भा
वानुरूपमेवभवेदिति।अंगीकृतौतारतम्यंचेत्तर्हितन्मात्रे
णैवमानवाभगवतःप्रेमास्पदानिभवेयुर्भगवान्वातेषांपूर्व
श्लोकेअंगीकृत्यैवेत्येवकारश्चव्यर्थःस्यात्तेनैतावन्मात्रमेव

८

तादृशात्तत्करणे एव तत्सहितः प्रमाणत्वेवे
वं कृते इत्यर्थः तेन एकवारमेव सर्व
र्यं स्यात् इदकफलं न दद्याति क्रमेण दा
स्यतीति [illegible]
[illegible]ति

१५ तारतम्यं फलं तु तदेवेति भावः । अथवा सर्वे पूर्वोक्तप्रकारकां
गीकृता मर्यादास्थिता एव न तु निर्मर्यादाः । यमङ्गीकरोति स तु
न मात्रेणैव तत्प्रियो भवति । परं तु सर्वे [illegible] ति सूचि ३
तं भवति । ननु एतादृशफलं सर्वेष्वेव कथं दास्यति तत्रा
हुः । महाकारुणिक इति ॥ सर्वेषां दुःखलेशगंधस्याप्यसहि
ष्णुत्वेन करुणायुक्तः सत्फलं ददातीति । अयोग्यानामपि ब्रह्मा
असाधारण दिदुर्लभफलदानेन महाकरुणावत्त्वज्ञापनाय महत्पदं करु मस्तीति ७
णाया मुक्तं । ननु अयोग्येष्वपि दाने किं सामर्थ्यं तत्राहुः । विभु
५२ रिति ॥ सर्वकरणसमर्थः । अयोग्येष्वपि योग्यतां संपाद्य दाने स
मर्थः । ननु जीवा अयोग्याः फलं तेषु अदेयं तत्तु केन प्रकारे १५

एदद्दाति तत्राहुः॥ अदेयदानदक्षश्च महोदारचरित्रवान्॥
प्राकृतानुकृतिव्याजमोहितासुरमानुषाः॥११॥ अदेये सर्वथान
दातुं ३ केनापिशक्यं स्वतंत्रमित्यर्थः। तद्दाने दक्षेति चतुरः। अयं भावः॥
अत्रादेयफलं साक्षात्स्वरूपसंबंधरूपं तत्तु स्वरूपं तु महारस
निधानं। तादृशस्य संबंधकरणं सर्वात्मभावप्रपत्त्यैव भवेत् त्यैव ५
त्वस्य चेतीदृग्रूपां योग्यतां तेषु संपाद्य तस्य स्वतंत्रस्यापि दाने
ति चतुरः। तच्चातुर्यं यथा लोकस्य स्नेहाधिक्येन सत्वात् तद्भाव
विशेषउत्पद्यते। तथा स्वतंत्रस्यापि प्रभो स्वामिना सत्या स्नेहा
धिक्येन तत्संगाभिलाषजनितभावविशेषाउत्पन्नोस्ति यथाहतिरे भवेषु २
वा। इदं तु महदलौकिकसामर्थ्यमाचार्याणां द्योतितं। एतत्तु नाप

नार्थमेवदज्ञपदमुक्तं।एवंसख्येतादृशाचातुर्यमन्येषांनास्तीतिज्ञा
नमप्यशक्यंतेषामित्युक्तं।यथोऽग्रेयज्ञानिन्हुतिचतुरःप्रवीणः
सावधानःप्रमादरहितः।यथाकश्चित्स्वांतर्गूढांनीवींसावधान
तयारक्षति अन्यत्सर्वंददाति।तथायत्स्वोपयुक्तंरहस्यंफलं
तद्रक्षति। अन्यत्सर्वंददातिइतिभावः।तहिस्त्रियोरहस्यंतन्मन
न वीष्यतीतिवाच्यं।यतएतत्फलमाचार्याणामेवनान्येषां।नहिक
तवाह्य४ स्यचि[illegible]मपिधनमितरेणकेनापिहर्तुंशक्यं।एतेनस्वोपयु
क्तंरहस्यत्वेनस्थापयस्येवअन्यत्तुददातीत्युक्तंभवति।अग्रे
पिकल्पयेत्कथाप्रदः।निगूढकुहृदयःपुष्टलीलाकल्लोरहः।प्रियः
सर्वाज्ञातलीलः।अतिमोदनइत्यादिविशेषणेववक्ष्यति।न

तु एवं चेत्कस्मैचिदपि तत्फलं प्रयच्छति वा न वा तत्राहुः। महोदारेति।
कश्चिद्बुद्ध्या उत्तमिच्छेत्तदा दातृत्वं। फलाकांक्षापूर्वकपात्रापात्रवि
वेकेन दानं। तत्र हि त्यागेन दानमौदार्यं तत्रापि स्वसर्वस्वनिधिदानं महोदार्यं
एवं महोदार्यं स्वमनसि कृत्वा तादृशापरमप्रेमास्पदाय तत्सर्वस्वनि
धिदानं करोतीति परमदुर्लभत्वं तत्फलस्य सूचितं। एतादृशस्तु।
अस्मत्प्रभुरेव तस्य एवैतादृशं फलं दद्यामिति स्वानुभूतत्वेन महो
दारेत्युक्तं। नन्वेवं सत्याचार्याणामप्यलौकिकस्वरूपत्वे लौकिके
षु प्राकृत्वेन तत्साधारणानुकरणं न घटते तत्राहुः। प्राकृतेति।
तु २ इदं आसुरमोहार्थं अनुकरणं व्याजमात्रमेव स्वरूपं तु तादृशा
लौकिकमेव। किंच। अनुकरणेपि दैवानां तत्रापि विशेषतः तत्कृतं

यथा ३ तथा २

नाहंशमेवानुभूतंभवतितैस्तथैवदृश्यतेनुभूयतेच।तेमासु
राणांसर्वेशामोह एवमोहस्य तमोरूपमेवंतेषांतत्रनप्रकाशः।
देवीनांतुयथालेपातिशयस्तथातत्स्वरूपज्ञानमनुभवश्चेति।
भक्तानांप्रकाशएवेति।।स्वामिनीतां।नन्वाचार्यस्वरूपेंधकारनिवृत्ति
पूर्वकप्रकाशकोधर्मःकथंनिरूप्यतेतत्राहुः।।वैश्वानरोवल्लभा
ख्यःसद्रूपोहितकृत्सतां।जनशिक्षाकृतेकृष्णभक्तिकृन्निखिले
ष्टदः।।१२।।वैश्वारेनैवनसाक्षात्सुरूपोनमुखारविंदाधिष्ठातृ
अलौकिकाग्निरूपोनिरूपितः।तेनांधकारनिवृत्तिपूर्वकज्ञानप्र
काशकत्वं।ननुकथंघटतेनह्यग्निःप्रकटितः।एवंप्रकाशयतिअम
नेतितत्राहुः।वल्लभाख्यइतिसर्वेषांभक्तानांप्रियरूपः।एवंसति

तेन २

↓ सर्वत्वंनि
रूपितं २

^ तर्हिआसुरेषुमोहांधकारस्यापकत्वंदैवेषुतदभावपूर्वक
ज्ञानप्रकाशकत्वं २

नक्षानांप्रियरूपत्वेस्वज्ञानप्रकाशनमेवहेतुःनोचेत्तदभावेनयदितद्देवेन्द्रासुराणामपिप्रियरूपोनभवेत्तदस्तावान्नेहेवहेतुः॥प्रियरूपत्वे।नतुज्ञानप्रकाशस्यनक्षाधारप्रियत्वहेतुकएव।यथायथानक्षाधारप्रियत्वंतथातथानत्स्वरूपज्ञानप्रकाशस्तथातथैवचनक्षानांप्रियरूपाअपिनभवंति॥लोकेपियोहियस्यप्रियरूपःसतस्यप्रियत्वव्यतिरेकेणनभवतीतिनक्षानांस्वप्रियत्वाधिक्येनैवप्रियरूपत्वमाचार्याणांसंपन्नं।यथायथानक्षेस्नेहातिशयस्तथातथाआचार्याअपिसस्मिन्प्रियरूपत्वमंगीकुर्वंतीतिनक्षानांस्नेहेनैवप्रकाशः।तेषांतुतदस्तावान्नभवंतीतिनावएवमासुरेषुअंधकारस्थापनेन

१८

प्रयोजनवेत्तदज्ञानेत्वप्रका ३

नक्षेषुप्रकाशकत्वेन। आचार्याणामाच्छादितान्निरूपत्वं सिद्धांते
न यथा तस्माच्छन्नमग्निं ज्ञात्वा चेदिंधनेन संधुक्षणं कृत्वा प्रकट
यति तदा प्रकाश एव इति लौकिकाग्निरीतिः। अयं तु लौकिकाग्निः स
चस्वर्तित्वेन ज्ञातश्चेत्तदाऽलौकिकस्नेहरूपेंधनेनालौकिकप्रका
शरूपो भवति तत्रापि बाह्यांतरप्रकाशरूपस्तत्रापि हृद्रूप एवा
स्मैरित्याद्यलौकिकत्वमुक्तं। तेन पार्श्वस्थितत्वेपि आसुराणाम्
हृदि तज्ज्ञानमेव नास्ति। कदाचिदेते महापुरुषा इति साधारणज्ञा
नेपि स्नेहं विना न तेषां प्रकाशः। किंतु मोह एवेति सर्वमवदातं।
नन्वेवं हृदयोक्तप्रकारेण भक्तानां प्रकाशको भवतु परंतु तेषां
स्नेहमूलत्वदशायां तत्तेजोपि न्यूनमेव वर्त्तिष्यति। यदेंधन

पक्षे वक्तुं भारव्य इति नाम्नावेश्यानतेपि स्नेहरूपत्वेन भक्तानां गृहे दीपवत् प्रकाशकत्वा
हृदि तत्कथं वा आसुराणां तु कैवल्यादिरूपत्वेन तापकत्वेन तु प्रकाशक इति मोहांधकारस्यापक
त्वंयुक्तमेवेति भावः २ पं

१८

गतेप्यप्रकाशस्येति शंकानिरासायाहुः। सद्रूप इति। सज्ञानं
दरूपः तेन स्वयमपि तादृक्स्नेहरूपत्वेन सर्वदा स्वतः। प्रका
शात्मकः न केनचित्साधनेना इंधेनेन परं तस्य न प्रकाश्यो भ
वति इति भावः। ननु स्वयं यदि स्वतः प्रकाशात्मकः सच्चिदानंदरू
पस्तदा लोकीकेषु दुष्टेषु कथं प्रकटस्तत्राहुः। हितकृदिति साधू
नां स्वीयानामर्थे प्रकटः। अन्यथा तेपि असुरसंगता दुष्टा एव भ
वेयुरिति। ननु तेषां हितं केन प्रकारेण करोतीति तत्राहुः। जने।
ति। निजजनानां हितार्थं कृष्ण न किं करोति। स्वयं करणे न स्व
भ२ मार्जिनप्रकारः स्वज्ञापित एव ज्ञातो न भवति नान्यथेत्फलं त्वने
नान्येषामज्ञानमप्युक्तमेव। एवं एनतू शिद्धित न प्रकारेण साक्षा

२८

दृ २

फलरूपश्रीकृष्णभजनेन तु तादृशे स्नेहे जाते अतः साक्षात्स्वरूप
प्रकाशेन तत्कृजनानां हितं दृष्टं भवतीति भावः। ननु तन्नु किमिष्ट
यामा ३ मित्यपेक्षोद्भूः। निखिलेति। यस्य यथा मनोरथः यथा भावना त
स्य तथैव निखिलमिष्टं ददाति। एतेन पुष्टिफलरूपभजनेन सा
क्षात्स्वरूपसंबंधिनो मनोरथास्तत्तद्भावेनेदेनष्टपकृष्टपक
उत्पद्यंते भक्तानां तान्सर्वान्ददाति स्वचित्तं। ननु अत्र भजनं ति. ५
श्रीकृष्णस्योक्तं। फलदातृत्वमाचार्याणामुच्यते तत्कथमुपपद्य
त इति चेत्सत्यं। परं त्वेतत्पुष्टिमार्गस्याधिष्ठातृत्वमेतेषां वास्ति॥ मे ३
एतत्फलस्य भोगार्थं भगवतैव प्रकटितत्वात्। अत एतदधीनतये
व फलं भगवान्ददाति। नान्यथेत्येतद्वृत्तमेव फलसंप्राप्यन इत्येत २८

ष्यामेव ज्ञातत्वमायातमिति सुष्टूक्तं निर्विशेषत्व इति ।। किंचाक्षरवर्णै
र्म्नि कल्पनत्किंचित्फलं लेकस्य चिद्वहिर्मुखस्याचार्यस्वरूपेण
ड्कितत्वं शीकास्यात्माए तन्नाम्नानिराकृता ।। न हि भजनीयो न स्त
त्फलदाते नरो भवति किं त्वेक एव तेन तन्नाम्नाएकत्वमेव स्फुटी
कृतमिति ।। सर्वमनवद्यं ननु निर्विशेषत्वं कथं ज्ञायते तत्राह ः ।
सर्वलिङ्गसंपन्नः श्रीकल्पज्ञानदो गुरुः । स्वानंदतुंदिलस्त्रयप्रदर्शि
यितविद्योत्तमः ।।१३।। सर्वलक्षणान्महेयज्ञानादिनिमहोदार्यादि
निता निप्रकटनस्य च दृष्टं पत इति तत् ज्ञानं भवतीति भावः ।। ननु ए
तत्स्वरूपज्ञानेन फलं प्राप्यते परंतु फलज्ञानं विना तस्याः स्वादुर
सस्तादृशो न भवेत त्राह ।। कल्पज्ञानद इति ।। मादृशं फलं यावद

तानि ३

श्री १

ददाती ×ननुसदुपदेशंविनातत्ज्ञानम १

२० शास्त्रस्यरसस्यतज्ज्ञानंभवतीतिभावः।।पिशुरवपरिणमिनत्ववा।
तितत्त्राकुः।गुरुरिति।एतत्ज्ञानेएतएवगुरुर्नान्येसर्वाज्ञानात् ते व: २
नसर्वदैवसुस्वरूपत्वमित्युक्तं।ननुसर्वेभ्योयथेष्ठंस्वसर्वस्वसम
स्त्रिष्टद्दानेनकदाचिन्मनसितापनखेदोम्लानतावानवेत्त्राकुः।
स्वानंदतुंदिलइति।सर्वदातेनेवपूर्णइत्यर्थः।पूर्णत्वेनेव रवे
दाघनावः।सूचितः।यद्वा।स्वानंदेनसुतरामानंदेनतुंदिलः।बा
ह्यान्तरपूर्णः।द्विगुणीकृतइत्यर्थः।एतेनपूर्वसद्रूपत्वेनसदा
नंदस्वरूपत्वंपूर्णत्वंचोक्तमेवपश्चात्ताद्दृशानंदोस्वसर्वस्वरू
तस्य २ पदानेनतैस्वकृतत्वेनपरमप्रसन्नतयातत्रश्रीमत्तनावपि
रसज्ञानंकुर्वंतिसतितस्त्रीसारसानुभवजनितानिर्वचनीय २०

नवीनानंदस्त्ररेण तिरंदिसः पूर्णोप्यतिशयित इति कृतस्तूरां रवेद्य
दिसंतावना ॥ प्रत्कताधिकं तत्रानुप्रविष्टमिति । अत एवैतल्ला
पनार्थमेव स्वरूपसर्गस्फुदिसपदं चोक्तं । ननूकपं ज्ञायते तेन पूर्णे
स्तत्राहुः । पश्नेति । पश्न इलव ज्ञायते विशिष्टलोचने ईक्षणेय स ।
लोचने विशेषस्तत्पूर्वोक्तानंदधर्मविशिष्टत्वमेव । यद्यप्यंतर्गृहे
स्तथापि तादृशलीलारसानुतवाभ्याहत्यात तद्भावरसाकृतरेस
संवालितार्द्दृष्टिविक्षेपादिना तदीक्षणेरैंसः प्रकट एव दृश्यते ॥
अत एव प्रहृष्टांतमुक्तः । यथा पद्मे सरसत्वानुरागादितापहा
रकत्वाप्यायकत्वधर्मादयस्तथैतद्विलोचनयोरपि एते धर्माः
प्रकटा एव । यथा तेतस्य सहजा स्तथा एतयोरपि । एतेनैतादृशा

२१

स्वरूपत्वमेव तयोः सर्वदानान्यथाकदाचिदपि इतिज्ञापितं।।न
नु एतद्विलोचनयोरेते पद्मोक्तधर्माः संतीति कथं ज्ञायते तत्राह।।
कृपादृग्वृष्टिसंहृष्टदासदासिप्रियः पतिः। रोषदृक्पातसंप्लुष्ट
भक्तद्विड्भक्तसेवितः।।१४।। कृपादृष्टीनां वृष्टयः अनवरततरसासा
र्द्राः करुणार्द्रविक्षेपास्तैः सम्यक्संहृष्टाः ताद्दृक्स्वरूपरसानुभवा।
जनितबाह्याभ्यंतरपरमानंदरससंपूर्णाः ये दासा दास्यश्च तासां प्रि
यः अतएव प्रियरूपः। एतेनैतत्संपूर्णत्वं गृहदासानामेव नामे
षामितिसूचितं। किंच। यथापूर्वंश्रीभजनितसंतापतप्तावषा
गमाशामात्रजीवनाः पश्चात्कृपादृष्टिरूपामृतवृष्टिभिस्तत्सा
ह्लासंबंधेन निवर्तिततापाः बाह्याभ्यंतरशीतलीकृताः परमा २०

पँश्चात्सघ
ननवीनघ
नरचितमहावृष्टिभिर्निवर्तितसंतापाः बाह्याभ्यंतरशीतलीकृताः सर्वेंद्रियेषु प्राप्यापितानेनाम
वंतितथापूर्वंश्रीदाचार्यस्वरूपानवरतेभावनाजाततादृशामर्वात्मभावेनैकाशात्प्रभुसंबंधाज्जनितप्रचुरतापसं
म
तप्तास्तत्संबंधाशामात्रधृतजीवनाः २ पं

दास ४

नंदभरेणसर्वेंद्रियाण्याप्यायितान्भवंतीति इदमेवसम्यक्हृष्टत्वं।पू
र्वमपिसर्वदातत्रूपादृष्ट्वाहर्षयुक्ताएव।परंतुतद्दानसम्मुत्वंता
पात्मकत्वात्पश्चात्तत्संबंधेजाते सम्यक्हर्षयुक्ताभवंति॥
एवंसतिउदासीनोप्रियएवभवति।प्रियोप्यसाधारणएता ऽप्येतेषां
प्रियाभवंतीत्युचितमेव।यतस्तत्संबंधेनप्रत्तोरपिसुखाधायिका
जाताइतिभावः।ननूदासीनोप्रियत्वेनलोकदृष्ट्याप्रभुत्वहीन
त्वमायातीतिचेत्तत्राहुः।पतिरिति॥ शरणागतपरिपालकः।त
त्राप्ययमलौकिकः।एतेनयेसंसाराद्भीताः ऽप्रशरणश्शरणमेनं
शरणंप्राप्तास्तानूदासत्वेनांगीकृत्यरक्षतीति।यतःशरणागतपाल
नशीलः।सर्वदैवायं।एतेनप्रभुत्वेनकाचिद्धीनताप्रत्युताधिकं

क २

तत्रानुप्रविष्टमितिन्यायेनप्रभुत्वशोनांसएवप्रभुः योदीनमशर
णंकृपयाप्रियंकृत्वारक्षति। ननुयेभ्योभयसूचितंतेचेद्बलिनस्त
दाकथमेतेरक्षितुंसमर्थास्तत्राहुः। रोषेति। एतेनभक्तद्वेष्टारस्तेक
टाक्षमात्रेणैवसम्यक्नष्टाजाताः सम्यग्दाहेनभस्मीभूताएव। न
नुएतादृशेक्रोधेसमुत्पन्नेतस्यशांतिः कथंभवतितत्राहुः। भक्त
सेवितइति। भक्तैः निरंतरंसेवितः। एतेनभक्तद्वेष्टरिदृष्टक्रोधः
तेनतस्यतदैवनाशेसति। भक्तद्वेष्टृशांतिः। नतुस्वकृत्यादिनावा॥
ननुकदाचिद्भक्तेष्वपिक्रोधोभवेत्तत्राहुः। सुखसेव्योदुराराध्यो
दुर्लभांघ्रिसरोरुहः। त्रयप्रतापोवाक्सीधुहरिताशेषसेवकः
॥१५॥ सुखसेव्यः सर्वदासुखरूपएवसेव्योस्ति। ननुकदाचित्

क्रोधरूपोपि भक्तानां। अन्यथा क्रोधस्य दुःखहत्वेन सुखसेव्य-
त्वं न स्यात्। एतेनायं तत्सुखदानार्थमेव प्रकटः। भक्ता अपि नि-
रंतरमेतत्सेवया तत्स्वरूपानंदसरूपा एव तिष्ठंतीति सूचितं॥ २३
तेन यथा जलसंबंधेनाग्निशांतिस्तथैतादृशभक्तसंबंधेन क्रो-
धाग्निशांतिः युक्तैवेति सुष्ठूक्तं नामद्वयं॥ ननु तर्हि नुक्ताद्विडति-
रिक्ताः सर्वैरपि कथं न सेव्यंते तत्राहुः। दुराराध्यः॥ सर्वेषामित्यपूः
अन्येन्यूपासनादिरूपाराधनया तत्तद्देवताभजनं मनसा उर्वंति
ति सेवाधर्मस्य योगिनामप्यगम्यत्वात्तेत्रोप्यफलस्याप्यज्ञानात्ते-
षां तादृशाराधनेन दुःखप्राप्त्य एवेति ज्ञापितं। यद्वा। दुःखेनाराध्यः।
भक्तानामपि सेवाप्रवीणानामपि महादुःखेनाराधयितुं साध-

परं महापुरुषत्वानेतत्कदाचिद्दर्शनेन मनादिव्यवहारः
संभवतीति सूचितं २

पितुं स्ववशं कर्त्तुं सिद्धिरूपं वा कर्त्तुं योग्यः कुतस्तरां अज्ञातसेवा
मार्गं धानामन्येषां सेव्यत्वसंभावना॥ ननु पूर्वं सुखसेव्यत्वमुक्तं प
श्चाद्दुःखेन साध्यत्वमुक्तं अतः भक्तेषु दुःखकृमत्वमायातीति चेत्त
त्राह॥ दुर्लभेति॥ दुर्लभे दुःखेन लभ्यो लाभो ययोः एतादृशे अंघ्रि
सरोरुहे यस्य। अंघ्रिसरोरुहयोः दुःखेन लभ्यत्वोक्त्या सरोरु
हपदेनेरसरूपत्वोक्त्यात दुःखं सर्वात्मना वजनितं तापरूपम
लौकिकमिति ज्ञापितं भवति। तेन फलोपयोगित्वात्सुखरूप
मेव न लौकिकं दुःखरूपं॥ एतेन प्रभोरपि श्राक्लिष्टकर्मत्वं संपन्नं।
एवं सति तद्दुःखेन चरणारविंदयोः साक्षात्संबंधेन तद्हृदये स्थाप
नेन तन्निवृत्तिर्भविता ति निरुक्तार्थः। ननु तत्तापदुःखनिवृ

अतिदुर्ल
भत्वात् ५

कथनैः प्रभो
रपि क्लिष्ट ३

त्यर्थमन्यानिशीतलान्युपायरूपौषधानितानित्यक्त्वाचरणस्था
पनंकिमर्थंक्रियते।नह्येतावत्पर्यंतंतापनिवर्त्तकमौषधंचरण
स्थापनंश्रुतमपितत्राह।उग्रप्रतापः॥उग्रःसकलशीतलवस्तु
मैत्रानपनोद्यःप्रकृष्टःप्रकृततैःप्रवृद्धःतापोयस्य।हेतौसंबंध
मात्रविवक्षयापुल्लिंगक्रियस्तापःसआचार्यस्वरूपसांनिध्यादे
वजातः।सचात्यानपनोद्यः।एतच्चरणसंबंधादेवगच्छत्यन्यथानै
तितादृशतापस्यस्वकृतत्वादेवयदाचरणसरोरुहंतत्रस्थाप्य दयया
तेतदाचरणसरोरुहंतुमहाररसंनिधानमितितेनतापनिवृत्ति
रुचितैवा।ननुएतादृशेउग्रप्रतापेसतिकथमेतत्संनिधौसेवां
कुर्वंतितत्राह।वाणिता।वचनामृतेनपूरिताःप्रीणिताःअशेषा

जनितप्रचुरतापतप्तेषु सेवकांतःकरेणेषु तद्वचनामृ
तश्रवणेन १

सेवकीयेन एतेन श्रीमदाचार्यसांनिध्योत्सेवकानां लीलासहित
श्रीगोकुलेशजनजीवनप्राकट्ये सति तत्तापनिवृत्तिर्भवतीति से
वामपि कुर्वंतीति सर्वमनवद्यं साधुपदेन तदानंदरसमत्ता
ए[illegible]व सदा तिष्टंतीति सूच्यते। ननु तानि वचनामृतानि कीदृशा
नि तत्राहुः। श्रीभागवतपीयूषसमुद्रमथनक्षमः। तत्सारभूत
रासस्त्रीभावपूरितविग्रहः॥१५॥ अत्र क्षम इति पदेन महत्सा
मर्थ्यं [illegible] द्योतितं। एवं तु देवासुरैर्मिलित्वा सर्वैरेव तच्चापि महता
कष्टेन मंथ [illegible] नं कृतं॥ धुत्रैं नाचार्यैरेकस्वरूपेणैव कृतमिति।
महदलौकिकसामर्थ्यं सूचितं। एवं सति यथा मंथने बिंदवः उ
च्छलंतीति तथैतन्मथने कानिचिद्बिंदुरूपाणि वचनामृतान्युच्छलि

घ

तानि। तत्रैकेनैव बिंदुरूपेण वचनामृतेनअशेषाः सेवकाः कृता
स्तन्नैकस्मिन्नेव समस्ता जाताः। अतएव उक्त्राप्फकमपि तरंगोद्रिस
मोऽन्येषु पंचाध्यायी रसाब्धिषु। पुनरेतस्यानरहितं बिंदोर्यत्र निमग्न
नमिति निनक्त्वनाम्नस्तस्वरूपमत्यलौकिकमुक्तं। तेन यस्य बिंदो
रेवंरूपत्वं तस्य समस्तरत्नानां स्वरूपं किमु वक्तव्यमिति ज्ञापितं॥
ननु समस्ताः स्त एकेनैव बिंदुना मग्नाः कृताः परं तु तदुत्पन्नं रत्ना।
नि कीदृशानि उक्तं चोपयुक्तानि तत्राह। तत्सारेति॥ तत्सारभूता
रासस्त्रीजना वा स्त एव रत्नरूपास्तैः स्वयं हरिर्विग्रहो जातः। ता
नि रत्नानि अस्थायोऽप्यत्वोत्रस्वस्मिन्नेव प्रसाधितानि तेन तज्जै
रेव बाह्याभ्यंतररत्नोनाविग्रहस्योक्ता भवति। तास्मैः। एवं सति एत

सारभूता
नि ६

सान्निध्येति ८

पं३

सूचितं तेनैतद्धर्मकृतानिर्वचनीयाऽ
त्यलौकिकपरमशोभायायादृश
माचार्याणां स्वरूपमस्ति १

४ २५

जलधारणेएतेषामेवयोग्यतानान्येषामिति ताहशाः स्वरूपानु
भवस्तु साक्षात्तु श्रीमदस्मत्प्रभुणामेवनान्येषामिति अत्र सान्नि
ध्यमात्रपदस्याऽभावः । तेनावास्तुस्वरूपसंबंधीलीलारससंवा
लिताः स्वरूपंतुअनिर्वचनीयालौकिकपरमसुगंधिमयं तत्कौ
सगतं वाकुंठस्योत्पलसौरभमिति तु उत्तमगरुसुगंधं महौषधि
स्यलकदान्वित्यादिना निरूपितं च । तत्संबंधिनीलीलास्तु तत्कोनाम
पि स्वरूपं एतादृशमेव । तद्राबाह्यपि लीलास्वरूपभूतास्ताद
शा एव । एवं सत्याचार्याणां तादृशानावरूपत्वेना परमसुगंधम
यत्वं निरूपितं । तेनतत्कानां सान्निध्यमात्रेण श्रीकृष्णप्रेमदानंतू
चितमेव । यथा सुगंधद्रव्यस्यसमीपस्थितस्यान्यद्रव्यस्य तद्रूप २५

तैरेतद्धर्मप
रत्वशीतैर्वेनैता
दृशीनामोक्तमि
तिभावोऽपि
तः ननु केयंता
यतेएतद्भावै
रेवपूरितस्त
त्राहुः येतस्ते
भावाः प्रेमात्म
कास्पतोली
लासहितम
दानंदश्रीकृष्णस्यप्रेमः स्वसांनिध्यमात्रेणैव दत्तमिति मूलं सान्निध्यमात्रपद ८

त्वं।यथावामलयाचलेनिंबादि॰नामपित्तघ्नत्वं।तथातस्मानिध्यमात्रे
णतद्रसात्मकत्वेननवनीतिभावः।परंतुअत्रतेन्नपदेनैतद्दत्तत्वेने
त्य३ वतसौगंध्यंनवनी॰लौकिकत्वंसूचितं।नतुतेनप्रेमणाकिंनवेत्त्रा
ऽहः।विमुक्तिदः।विशिष्टांसर्वाधिकांमुक्तिंददाति।अत्रविशिष्टकथ
नेनपुष्टिफलत्वंमुक्तेरायाति।तथापिफलपदंविहायमुक्तिपदकथ
नस्यायंभावः।तत्प्रेमणाक्रमेणतादृशतापात्मकोविगाढतावेन
तद्दात्मकतयादेहप्राणेंद्रियादीनांकेवलंसाक्षात्स्वरूपमात्रेलय
एवमुक्तिः।साधनदशायां॰तुतादृग्भावेनालौकिकदेहप्राप्तेतद
नंतरंफलात्मकेसाक्षात्पुष्टिरूपभगवत्स्वरूपेकोटिकंदर्पला
वण्यमधुरिमनिधानेदृष्टेप्रत्येकंतत्तदंगेपिदृष्टेतल्लनावात्तदा

॰फलदशायां३

नुसर्वात्मभावप्रपत्तिसाध्यं पूर्वं चेदेवं प्रकारकः सर्वात्मभा
वो न वेत्तदा तत्फलं प्राप्त तेनालौकिकदेह

साध्यं पूर्व
तदेवं प्रका
रकः सर्वात्म
भावो भव
तद्वा तत्फ
लं

५

२६

सख्या लीनास्तत्र तत्प्रभृति भूणं स्वयं प्राप्ताः परमानंदानुभवं कुर्वंती
तिमुक्तिपद तात्पर्यं सूचितं भवति। ननु पुष्टिफलं तु फलप्रकरणी
य लीलारूपं। एवमनुभवेपि सा द्वाभ्यां सिद्धं तत्राहुः। रासलीलैक
तात्पर्यः। तत्रैव मुख्यं तात्पर्यं यस्येति तद्व्यानार्थमेव तावच्छेतिः। अ
यं भावः। रासलीलायां फलं भवेत्। एतेनालौकिकदेहसंपत्त्यनंतर
पे६ मेवैतादृशो भावो यैर्हितं स्तत्राद्युर्यणैव फलभोगारंभे फलानुभव
तत्तद्रसानुभवो भवतीति भावोपि ज्ञाप्यते। ननु वीर्यं रिति स्त्रीफलह
नूणायां न साधनसाधनदृशायां। एतेषां तन्मेमहानेपि एतादृशो
भावः कथं भवति तत्राहुः। कृपयेति। तन्मेमहानानंतरं चेत्कृपये
त्यदा रासलीलास्थानं कथं स्यात्। द्यानेप्रकर्षेण स्वीयेषु लीला।

२६

विषुमग्नास्तत्क्षणे तत्तद्रसानुभवं कुर्वंतीति सूचितं॥ पद्ये संबंधा
नंतरं तद्भावभेदैस्तादि लक्षणरसा ४

स्वभक्तानांभावदानमेवकरोतीतिभावः।एवंसतिसानिध्यमात्रेण।
श्रीकृष्णंप्रेमभवति।निजरासलीलाश्रवणात्तद्भावोदयः।तदावि
कलत्वास्वास्थ्यादिरूपतद्रसानुभवः।ततस्तादृशोसर्वात्मभावेजा
तेलीलोपयोगिदेहप्राप्तिरेवंसाधनदशोक्ता।ततःफलदशायांपू
र्वोक्तरीत्यारसदानंकरोतीतिनिरूढाशयः।किंच।कृपयाप्रकर्षेण
दानमुक्तंतेनश्रीमदाचार्याःस्वयंचेत्साक्षादेतद्दानंकुर्वंतितदा
तद्भावोभवेन्नान्यथा।अन्यथातुतत्प्रेमासक्तिरेवसर्वेषामिति
भावः।ननुकथादानानंतरंएतद्भवेसत्यपिकदाचिदितरसंगे
नतद्भावोगच्छेत्तत्राहुः।विरहानुभवैकार्थसर्वत्यागोपदेशकः।।
भक्त्याचारोपदेष्टाचकर्ममार्गप्रवर्तकः।।१९।।स्वीयानामेतद्भावे

=तथैतस्यतत्करणंबाधकमित्युक्तपरि
त्यागोचितधर्मोपदेष्टृत्वमाहुः ५

नयथाविरक्तानुभवोभवेत्तद्धर्मिकसर्वत्यागोपदेशाकर्णा।तेनेत
रसंगंनावे।नोत्तरोत्तरतद्भावतरंगाउच्छलितानभवेयुरितिविरक्ता
च ३ नुभवोपिनभवेत्॥स्वचेद्धुरागा॥प्रथममित्यावस्थाप्रकारेणविकस
त्वास्वास्थ्यादिरूपोभवति।ननुपरित्यागानंतरंयथासंन्यासिना॥ एवं ४
स्वाश्रमेस्थित्वातदुक्ताचरणंक्रियते।तथैवानेनापिकर्तव्यंकिं
वान्यदितिचेत्तत्राह॥नत्येति।नहिकिंत्वादिनात्रस्नेह॥स्वसंधिश्रा बं ५
चरणंनतदुपदिष्टा।एतेनअपरित्यागानंतरंयथासःस्नेहःपुंसोन
वेत्तदेवकर्तव्यंनान्यदाश्रमधर्मादिकंमुख्यतया।अपाश्रमांगीका
रस्तस्त्रीयबंधनिवृत्तधर्मिवेत्येतत्सर्वंयथातथासंन्यासनिर्णये
निरूपितमिति।सर्वमनवद्यं।ननुसर्वाश्रमश्रेष्ठसंन्यासेकृतेपिय

मध्य १ नैकर्तव्यं तत्राग्रेपि

अतदाश्रमाचरणंगौणं।नूदातत्रापियस्याश्रंतत्कर्मविद्याचरणंउ॰
प्रायशोननन्तवीर्यात्पैवेतिवेदोक्तानाचरणेमार्गेऽपिप्रामाण्यस्यकाल
वत्तत्राहुः।कर्मेति।अन्येषांकर्तृत्वेकः संदेहः यः प्रवर्तकः सोपिस्व
यंतस्यैवप्रवर्तयति।अपितथाविधप्रज्ञानात्तुस[illegible]यंकथंप्रवृत्तानुवे
धुः।एतेनवेदोक्तकर्मकर्तृत्वेनाप्रामाणिकत्वंनिरस्तं।तर्हिकर्मक
र्हृणं[illegible]मग्निष्टोमेनेतिश्रुत्फकत्वात्स्वर्गादिफलमेवनवेतियर्थ
तथासक्तानामपिनविष्पतितत्राहुः।यागादौभक्तिमार्गैकसाध
नत्वोपदेशकः।पूर्णानंदःपूर्णकामोवाक्पतिर्विबुधेश्वरः॥१९॥
एतेनतत्वेषुकर्मकरणोपदेशः।भक्तिसाधनत्वेनैवनस्वर्गादिफ
लसाधनत्वेनेतिसूचितं।यद्यपिकर्मणःसाक्षाद्भक्तिसाधनत्व

२६ मपिनास्तितथापिकापट्येनलोकसंग्रहार्थंभगवद्दासस्वरूपत्वेन
करणेनभक्तिसाधनत्वेनैवतत्कृतिरुचितेतिनस्वर्गादिफलंभक्ता
नां।ननुश्रीमदाचार्याणामुपदेशकर्तृत्वंप्रवर्त्तकत्वंचोक्तं।कर्तृ
कत्वंचोक्तं।यदुक्तंप्रवर्त्तकत्वेनतदपिगौणतयातत्कथंतत्राहुः।
पूर्णानंदःपूर्णकामः।अयंभावः।कर्मकरणंतुनिःकामसकाम
भेदेनतद्द्विधाभवति।तत्रनिःकामस्यकर्मणःफलंचित्तशुद्धि
द्वाराज्ञानप्राप्तिःकदाचित्तद्द्वारामर्यादाभक्तिस्तयोःपरमफलं
भक्तिरससायुज्यं॥तत्रगणितानंदमज्ञानमेवनतुपूर्णानंदरसा
नुभवः।एतेतुपूर्णानंदाः।अतःकर्तृत्वंनोक्तं।प्रयोजनाभावा
त्॥सकामस्यफलंतुच्छमेव।एतेत्वलौकिकपूर्णकामाः।तेनत २६

स्यकर्तृत्वमसंभावितमेव॥एतेनोभयस्याप्यकर्तृत्वंसिद्धं।यत्कु
र्वंतितत्सवर्लंकत्वेनैवनाभ्युपैतिसर्वंसुष्ठुं।ननुभक्तिसाधनत्वे
ना ३ नकृतानामपिकर्मणांचित्तशुद्धिद्वाराज्ञानवैराग्यमेवफलंश्रूयते।
साक्षाद्भक्तिसाधनरूपत्वंकथमुच्यतेतत्राहुःवाक्पतिः।वाग्रू
पाश्रुतिस्तस्याःपतिः।अयंभावः।कर्मादिकंयत्क्रियतेतद्भगवदा
ज्ञयाक्रियते॥सर्वत्रप्रमाणरूपत्वात्वेदानामपिभगवदाज्ञा
प्रमाणं॥यतस्तदाज्ञयैवतन्निश्वासरूपेणोत्पत्तिस्तेषां।तेनभ
गवदाज्ञयोरप्यास्यरूपत्वमुक्तंभवति॥एवंसत्याचार्याणा
मपिभगवदास्यरूपत्वाद्वाक्पतित्वेन[illegible]तिनियंतृत्वेनैतदा श्रु २
ज्ञयाकृतस्यकर्मणःभक्तिसाधनत्वंसिद्धंभवतिनान्यफलसा

वेदाज्ञानियंतृत्वमुक्तंभगवदाज्ञायाश्चवाग्रूपत्वेनबाधश्यास्यएव
सत्वादाज्ञाया ३

गी २

२९ गी २
धनत्वमिति सूच्यते। ननु यागादौ तत्र देवतोद्देशेनाहुतिर्दीयत
इति तांस्तद्भोगैस्ते फलदाश्चापि ता एव संभवंतीति तत्केन भगव
दनुग्रहैकसाध्यत्वाद्देवादिसाध्यत्वाभावात्तत्कर्मणः फलं कथ
मित्यस्तत्राहुः॥ विबुधेश्वरः॥ सर्वेषां तेषामपीश्वरः नियंतेति।
भगवानेव स्वविभूतिरूपत्वेन फलभोगं करोतीति स एव फल
दाता तेन तद्विभूतित्वेन कृते कर्मणि भक्तिरेव सिध्यति न पृथग्दे
वतात्वेनेति भावः। अत एवोक्तं यस्य विभूतिर्भवति तस्य संपाद
यतः प्रभोरिति युधिष्ठिरेण राज्ञा एतेन तत्संबंधिविभूतिज्ञाने
न कृते॥ नान्यत्वप्रसंगोऽपीति भक्तैः फलतीति पृथग्देवताभिमा ऽन २ व २
नेन कृतेन फलतीति स्पष्टमेवेति। अत्राप्याचार्याणां पुरुषोत्त २९

x श्चाग्निमुखा वै देवा इत्युक्तत्वा १

त्तु१

मास्यत्वेनद्विबुधेश्वरमुक्तमिति तन्नियंतृत्वेन फलदातृत्वाद्भ
क्तिरेव फलमिति भावः। ननु भगवदाज्ञयैव भक्तिसाधनत्वेना
पि क्रियमाणकर्मणिर्जन्मांतरसहस्रेष्वित्यादिवचनादनेक
जन्मसहस्रानंतरं भक्तिः सेत्स्यतीति कथं पुष्टिफलं भगवदंगी
कारमात्रेणैव शीघ्रं भवेत्तत्राहुः। लक्ष्मनामसहस्रस्य वक्ताभ
क्तपरायणः। भक्त्याचारोपदेष्टार्थनानावाक्यनिरूपकः॥२०॥
साक्षात्श्रीलक्ष्मसहस्रनाम्नां वक्ता। एतेन फलरूपसाक्षात्स
दानंदस्वरूपस्य नाम्नामपि तद्रूपत्वात्तन्नामार्थरूपभगव
त्स्वरूपानुसंधानेन तच्छ्रवणपाठोभ्महस्रं ये स्तुपठितैः। पाठितं
स्याच्छुकोक्तमित्युक्तत्वात्सहस्रणि श्रीभागवतोक्तफलरूपत्वे

नशीघ्रमेवपुष्टिफलंभवतीतिसूचितं।एवंसतिस्वकीयानामेतदंगीकारा
नंतरमेतन्नामश्रवणप्रागादिकमेवकर्त्तव्यंमनामदितिफलितार्थः॥
तथापियत्कुर्वंतितत्कर्मकर्त्तव्यमितिभगवदाज्ञप्तत्वेन॥अ
न्यथातदाज्ञयाऽकरणात्स्वामिद्रोहोभवेदितिलौकिकवैदि
केषुकापट्यात्कर्मकरणंनतुसहजधर्मत्वात्॥तत्रापिभग
वदर्थमेवतदुद्देशःनतुफलोद्देशः।अन्यथानंतरंभगवत्
श्रवणपक्षेऽपिबहुकालविलंबोभवेत्फलप्राप्तौ।तत्रवि
षयव्यवस्थापितद्वयविगमेपिसंभ्रमोभवति।अतएववय
थाफलप्राप्तौविलंबोनभवेत्तथाततउद्धृतसारभूतनाम्नां
वक्तार्थैःसंहरणंश्रुकामतमेवपरिभिन्नभवेत्॥एवंसतियत्रफ
त्वनंगप्रसंगस्यात्
एवंसत्युचितमेवश्रीमत्पदानंदवेतयद्वा
द्वादशस्कंधात्मकसंपूर्णं श्री ५

सहानेश्रीभागवतश्रवणेपिकालविलंबासहिष्णुस्तत्रकर्मादि
जनितकालविलंबासहिष्णुत्वेकिंवाच्यमितिभावः ननुभक्ता
र्थमेतावत्करणेकिंप्रयोजनकंतत्राहभक्तकृपरायणः तेषुतत्प
रःप्रपन्नइवायथायथाभक्ताःप्रपन्नाभवंतितथाएतेपियथा तथा ४
मांप्रपद्यंतेतिवचनात्तेषुप्रपन्नास्तत्फलंददामीतिभावः।यद्वा॥
भक्ताएवपरंआयनंस्थलंयस्येति॥नित्यंभक्तांतःकरणेतिष्ठ
ति।तेनतत्फलदानेनस्वस्यापिफलभोगोभवतीतिज्ञात्वैवदा द्वि ४
नमित्यपिसूच्यते।ननुपूर्वंकर्मकृतितात्पर्यमुक्तंशीघ्रंफलदा पश्चात् २
नहेतुरप्युक्तः।परंतुपूर्वेभक्त्याचारोपदेष्टृत्वमुक्तंतेनउपदेशानं
तरंतत्क्षणानात्तावात्कथमाचरणंभवेत्तत्राह॥भक्त्याचारोप

परंतुतत्पाठकरणेपितदुक्तधर्मानवबोधात्तदाचरणाभावेनप्रपत्त्यसंभवा
त्पुष्टिमार्गीयभक्ताचारानधिकारात्कथंफलंभवेत्तत्राहुः॥२३१यंद्वितीयोर्थः

भक्त्याचारोपदेशार्थं तथाचरणोपदेशार्थं १

३१ देशार्थेति॥ तदाचरणज्ञानार्थं नवरत्नं कि वक्ष्यन्त्यादिवाक्यानां
निरूपकः। एतेन तदुक्तप्रकारेण भक्त्याचरणं कर्त्तव्यमिति सू धर्मी २
चितं। नन्वेतदुक्तप्रकारकृतिकरणे नाथः किं न वेत्तीत्याहुः॥
स्वार्थोज्झिताखिलप्राणप्रियस्तादृशवेष्टितः। स्ववशासापेक्षनाशे
षसाधनः सर्वशक्तिधृक्॥२९॥ स्वार्थं स्वस्मैवार्थमुज्झितं अखि
लं यैः। स्वार्था एवोज्झिता अखिला यैरिति वा ते प्राणादपि प्रिया भ
वंति तेषां स्वयं वा प्रियो भवति। अत्र प्राणप्रियत्वकथनं स्वाय
मात्रायोवगम्यते। एवं स्ववासेन सर्वलिभानगवस्सेवादिकं क
र्त्तव्यमित्याकूतं। तत्करणेन सर्वत्युक्ता सर्वात्मनोप्रपन्ना भवं
ति। आचार्याणां नक्लेशेनावकृतिस्तफलसंबंधार्थं फलस ३१
प्रपत्त्यनंतरं प्राणप्रियत्वकथने न प्रपत्तिजनितरूपा ततः स्नेहादिना
पुष्टिभक्त्याचाराधिकारिणो भवंतीति सूचितं किंच १

२१ वंधे सति प्रभोरपि महानूँसंजनितसंतोषो भवति। येन प्रभुसं
तोषः स एतेषां प्राणप्रियो भवति तत्र कः संदेह इति भावः। कि
च स्वाज्ञा न करणे नापि सेवकः प्रियो भवतीत्यपि ऊह्यते। ननु
कथं ज्ञायते सर्वभक्तैस्पृक्तं तत्राहुः। तादृश वेष्टितः। तादृशैः
पूर्वोक्तैरेव निरंतरं वेष्टितः। निरंतरं निकटे स्थितैस्तैर्दे
व भवेद्यदा सर्वस्पृक्तं भवेदित्यर्थः। ननु निरंतरमेभिः सेवाकरणे
एवं तत्काले कर्मादीनां करणावकाशो न सम्पद्यते तदा तदकर
णे जनितदोषप्रसक्त्या तद्भक्तैरपि सदोषत्वप्रसंगेन साधनस
दुष्टत्वेन कथं तत्फलासिद्धिस्तत्राहुः। स्वदासेति। स्वदासार्थं कृता
नि प्रकटीकृतानि ऽपपुष्टोषानि साधनानि स्वमार्गियानि येन। एवं

तत्साध्यभ
क्तै २

३२

सति दासानां साधनानि पूर्वोक्तानि न। कींतु नवरत्न भक्तिवर्द्धिनी
विवेकधैर्याश्रयाद्युक्तानि। तान्यवश्यकर्त्तव्यानि यतस्तदकर
णे मार्गाद्विपतेदतः कर्मादीनां कापेक्षा न कर्त्तव्यत्वादकरणेपि
दो ४ न दोष इति त्वदुक्तदूषणानवसरः। यद्वा॥ अत्र छलपदेनैवं प्रति
भाति। यत्स्वमार्गीयान्यपि निजविरहज्ञापकानि मत्वा तदर्थं स्वयमेव
तानि लोकेषु भक्तानां ज्ञापनार्थं कृतानि पुनः स्वस्मिन्नेवस्थापि
तानि यतस्तानि तत्रैव तद्रूपं तेनान्यत्रेति। एवं सति य एतदा
श्रयाः केवलमाचार्यविश्वासेनाचार्यकृपैकसाधनां निरंतरं त
त्सेवापरास्तिष्ठंति तेषां स्वदासानां स्वबलेनैव शीघ्रं फलरूप
भक्तिसिद्धिं कुर्वंति॥ न तेषां पूर्वसाधनापेक्षां कुर्वंतीति। यदि

३२

चेत्कुर्वंति तदा स्वयमेव साधनानि दत्वा फलं प्रयच्छतीति ज्ञाप
नायोक्तं स्वदासेति। अथवा दासानां सेवैव सुखमेति तन्निश्चयात्त
थैव तेषां प्रवृत्तेः। तानि स्वत एव भवंतीत्याचार्यस्वरूपसेवातन्नि
ष्ठाविश्वासेनैव सर्वं भवतीति सर्वं सुखमतः सेवात्ववद्रूपकार्ये
वोक्त यथा फलसंभवात्।। एतेन स्वसेवयैव तानि सिद्धानि भवं
ति न पृथक्कार्यत्वमपि सूचितं।। एवं सति यत्र स्वमार्गीयफलप्राप्त्यभावे
वत्साधनाभावान्न प्रतिबंधस्तत्र सेवापराणां कालोकर्माकरणे
न कुतस्तरां दोषसंभावनागंध इति ज्ञापितं।। यदि कदाचिद्बहि
र्मुखस्य शंका भवेदेव तदा मत्कर्मकुर्वतामित्यादिवचनैः सापि
दूरी भवतीति सर्वमनवद्यं।। ननु एवं साधनाभावेनापी फलदाने

॥३२॥ किंसामर्थ्यं तत्राहुः। सर्वशक्तिधृगिति। सर्वशक्तिभिः कृत्वा सर्वक
रणसमर्थः। एतेन साधननैरपेक्ष्यं उक्तं। नांफलदान एव न किंतु
सर्वकार्यमात्रे तद्विनैव सर्वकर्तुं समर्थः। एवं सति भक्तानां
यदपेक्षितं तत्सर्वं स्व च्छयैव श्री कुर्वंतीति भावः सूचितः। य
द्वा यथा सर्वाशक्तय स्तथा प्रसादरूपापि शक्तिरस्तीति यया प्रगटन्तेति
एतेन तच्छक्त्यैव तादृक्चतुरभावोदयेनैव फलं प्रयच्छंति ना
न्यसाधनापेक्षेति ज्ञापितं॥ तेन यथा यथा भावप्राचुर्यं तथा त
थाफलसांमुख्यमिति भावः सूचितः। ननु भक्तार्थं एतत्स्वमार्गि
यं सर्वं प्रकटितं। तत्सर्वस्य प्रादुर्भावसमये स्वव्यतिरेकादन्यत्र
सामस्त्येन सर्वज्ञानाभावादस्मकं पंज्ञास्यंतितत्राहुः। अनुवितक्ति

अन्यत्रसामस्त्येन

ममेयबलेनैतत्सर्वं
वोताविते प्रादुर्भा
वीसमये

॥३३॥ पं

अप्राकृमायादन्यत्राप्तिस्वरूपेण विर्भावकरणभावान्नैतादृशरूपत्वमिति सूचितं भवति
अपंवज्ञे जीतोऽपिरेव भवतीति तत्स्वरूपं एव प्रकटः। यथाश्राचार्यस्वरूपं पूर्वोक्तमलौकिकधर्मस
हितमेव पठ्यतेति ३

प्रचारैककृते स्वापत्यकृतिमान्। स्ववंशे स्थापिताशेषस्वमाहात्म्यः स्मयापहः॥२२॥ तु विभक्तेषु यथाग्रेपि भक्तिप्रचारो भवेत्तदर्थमेवान्वयकर्ता। अत्र स्वान्वयपदेनैवं प्रतिभाति॥ स्वमार्गीयं संपूर्णज्ञानं स्वव्यतिरिक्तेन भवेदेव भक्तानामुद्धारस्त्वेतत्तु ज्ञानेन न सर्वथा कर्त्तव्यमेव। सर्वदा भगवद्विप्रयुक्तत्वेन स्वस्थितिरप्यत्राशक्येति तत्सर्वं विचार्य भगवदभिप्रेतमपि कर्त्तव्यमिति भगवदभिप्रेतत्वात्स्वान्वयमेवाग्निकुमारं स्वयं साक्षादग्निरूपेणैव प्रकटमकरोदिति स्वास्यं प्रादुर्भूतं चकारेति पूर्वमुक्तत्वादत्र च तदग्निरूपत्वद्योतकस्वपदोपादानादवगम्यते॥ एतेनाग्निकुमारादन्यत्राग्निस्वरूपेणाविर्भावकरणाभावान्नैतादृशरूपत्वमिति सूचितं भवति॥ अयं स्वश्र-

वमे २

३४ र्जातोग्निरेवभवतीति तत्स्वरूप एव प्रकटः यथाचार्यस्वरूपं पूर्वो
क्तालौकिकधर्मसहितमेवाग्निकुमारस्वरूपमितिज्ञेयं किंच॥॥
अपितु पश्चाद्विद्यमानदशायां अयः शुक्रावहो विधिर्येन सः अन्व
यः पुत्रः कथ्यते। एतेन यथाचार्याः सर्वेषां शुक्रावहस्वरूपास्तेपिपू
वसर्वेषां तत्कालानां शुक्रावहः स्वरूपोग्निकुमारः। स तु साक्षात्स्वयमे
व प्रभुः। अतः स्वाभिप्राये लौकिकं सान्वयपक्षदिति॥ एवं सति सर्वेषां
ज्ञानेन निःप्रत्यूहा फलसिद्धिः सिद्धा। ननु तत्रान्वयस्य करणमुक्तं ते
नौरसत्वं न च विष्पति तदन्वावे न तद्रूपत्वमपि कथं तत्राहुः।
पिता पितृत्वेन पितुः पुत्र इति ज्ञापितं न तु पितृपुत्रत्वेपि लोके
तत्तनयोः साम्यं न दृश्यते तत्राहुः। स्ववंश इति स्ववंशेग्निकुमार ३४

तेनात्मा वै जायते पुत्र इति वाक्याद्यादृ
शः पिता तादृश एव निरूपितं २

एवस्थापितं अशेषंस्वमाहात्म्यं पूर्वोक्तं [illegible] तादृशं सःतेन तदा
त्मत्वेनस्थितं। ननुएव मदशेषमाहात्म्यस्थापनेन सर्वेषामाश्चर्यं भ
वति तत्राहुः। स्मयोपहा॥ ननुकेनप्रकारेणाश्चर्यं दूरीकुर्वंति तत्रा
हुः। पतिव्रतापतिः पारलौकिकैहिकदानकृत् निगूढहृदयो
नन्यभक्तेषु ज्ञापिताशयः॥२३॥ अत्र पतिशब्देन सेव्यपतिः स्यादि
त्युक्तस्वरूपधर्मसहितएवपतिर्नाम इति सूच्यते। आचार्या
स्तु तादृशधर्मयुक्ता एव॥ अतएव तादृशोपत्यौ व्रतं अन्येनैवव्रतं
तद्व्यतिरिक्तं अन्यत्किमपिनास्तीति व्रतं यस्याः सा पतिव्रता त
स्याः पतिः। एतेनयाएवं अनन्यव्रतेनाचार्यस्वरूपसर्वात्मना
प्रपन्ना तस्यास्तथारूपएवपतिः। पूर्वोक्तधर्मसहितपतित्वंत

पेन १

३५ भप्रकटीकरोति। तत्प्रकटनं तु अन्यभावेभ्यो रक्षणं स्वस्वरू-
पज्ञानपूर्वकं। स्वस्मिन्सर्वात्मभावकरणं च तेन सर्वोत्तमत्वं अ-
लौकिकस्वरूपत्वमेव पतिव्रतायाः सिद्धं भवतीति सूचितं। एवं स-
भा ४ ति यत्र एवं अन्यसंबंधयुक्ताॅ अपि स्वपाणिसंबंधमात्रेणैव ता-
दृशान्भाविनयत्सर्वोत्तमत्वाऽलौकिकत्वकरणं तस्य माहात्म्यस्था-
पनं किमाश्चर्यमिति स्मयापहत्वमप्येवं सम्यक् सिद्धमेवेति भावः
॥ किंच ॥ पतिव्रतायाः सर्वोत्तमत्वनिरूपणेन क्षेत्रस्यापि सर्वोत्त-
मत्वात् क्षेत्रकृततारतम्यसंभावनापि नास्तीत्यपि ज्ञापितं।
ननु पतिव्रताया एवमलौकिकत्वेपि बहिस्तु लौकिकत्वमेव दृ-
श्यते तत्राहुः। पारलौकिकैहिकदानछलं॥ यद्यपि आचार्यम् ३५

^ हेतुकमेव तत्र साक्षात्स्वरूप एव प्रकटे स्वान्वयेऽशेषमाहात्म्यस्थापने ५

तिरिक्तंपतिव्रतायाऐहिकपारलौकिकंवाकिमपिवांछितंनास्ति
।तथापिस्वमार्गीयंपारलौकिकंभगवत्संबंधरूपं॥ऐहीकंतत्फल
रूपसेवार्थंस्वान्वयादिरूपंअतस्तदानकर्त्रीस्वमार्गेभगवत्सेवा
यांआवश्यकत्वादिति।५६॥आचार्यव्यतिरिक्तंअन्यत्रवांछि
तं।तथापितुविभक्तिप्रचारेकष्टतएवतदानष्ठतु॥एवंसति
हि ताद्दशामेकमपिपारलौकिकमेवेतिनलौकिकत्वगंधोपि।अत
एवोभयोरप्येकरूपत्वमेवेतिज्ञापनार्थमेवैकपदंदत्तं।एवंचे
दन्येपिसर्वात्मनाऽनन्यत्वेनप्रपन्नास्तेषामपिउभयंदानक
र्त्तीतिसूचितं॥नन्वेषांकदाद्दास्यतितत्राहुः।निगूढहृदयः॥११॥
इदंतुनज्ञातुंशक्यतेनहिश्वरेच्छाज्ञेयाभवतिकस्यापि॥ननु।

वे१

३६ कस्यापिज्ञातुंशक्यंवानवेतितत्राहुः॥अनन्यभक्तेष्विति॥येएता
दृशाअनन्यास्तेषुज्ञापितआशयोयेनतेरपिस्वयंनज्ञातः॥
किंत्वेतत्ज्ञापितएव।परन्तुतादृशास्तेदुर्लभाएवेत्यग्निकुमा
रेष्वेवाशयोज्ञापितः।नान्येष्वितिज्ञातंभवति।ननुअनन्यभक्तानांतुएतेष्वाश
योज्ञापितःसाधारणानांतुबहुविधमार्गस्यकृतत्वात्तत्रतत्रभ्रमरूपोमोहःकदा
चित्तिष्टेत्तदासर्वोत्तमत्वंनस्यात्तत्राहुः।उपासनादिमार्गातिमु
ग्धमोहनिवारकः।भक्तिमार्गेसर्वमार्गवैलक्षण्यानुभूतिकृत्॥
२४॥उपासनादिमार्गैरतिमुग्धानांमोहस्यनिवारकः।ए
तद्यथातथाभक्तिहंसेनिरूपितमितिसर्वमवदातं।एतेनस्व
मार्गस्यसर्ववैलक्षण्येविलक्षणेइतिज्ञापितंभवति।ननुसर्ववै ३६

अथवा॥ भक्तानामपि तदनुभवकृत् ३

क्षणविलक्षणत्वं कथं ज्ञायते तत्राहुः। भक्तिमार्ग इति॥ स्वमार्गे स
र्वमार्गेभ्यो यद्वैलक्षण्यं तदनुभवं प्रत्यक्षं स्वयमेव करोति तदास
प्रमाणं कुतो मृग्यं॥ तद्वैलक्षण्यानुभवस्तु स्वमार्गोक्तफलस्य मं
त्रोपासनादिविधिनिरस्पृष्टत्वेन तादृशस्यैव स्वसर्वस्वैकपनात्त
त्फलस्य सर्वेंद्रियरसास्वाद्यत्वेन भोगकरणं॥ एवं सत्येवंप्रकारक
फलानुभवस्य मंत्रोपासानादिविधिनिरस्पृष्टत्वेनै मर्यादामार्ग
विधिनिरस्पृष्टत्वं फलस्य भवतु। परंतु तन्मार्गेपि द्वारेण मार्गः सर्व
धर्मविधिरहितः सर्वधर्मानित्फक्तोस्ति तत्र विधिराहित्येन स्पृष्टो
भविष्यति तत्राहुः॥ इत्थप्रकारेण मार्गोपदेष्टा श्रीलक्ष्महार्दवित्॥
प्रतिक्षणनिकुंजस्थलीलारससम्पूरितः॥२५॥ मर्यादामार्गीये

त्व ४

तादृशस्यैव स्वसर्वस्व
त्व कथनात्

महदुर्ले
फलं॥ ननु
तन्मार्गे वि
धेर्नियाम
कत्वेन ५

शरणमार्गो द्वितीयः शरणमार्गस्तस्मान्मच्छरणं गोष्ठं मन्नाथं म
त्परिग्रहमित्युक्तपुष्टिमार्गीयशरणमार्गः । तस्यनृसिंहेभ्योभिर्
द्विनोपदेशकर्त्राएतेनास्मिन्मार्गे शरणमार्गोपि भिन्न एवेति सू
चितं ॥ तेन मर्यादामार्गीयशरणेनाप्यस्पृष्टत्वेनैव फलानुभवं
कुर्वंतीति प्रमाणपूर्वकं स्पष्टीकृतं ननु तस्मान्मच्छरणमित्यादि
नाशरणमार्गस्तूक्त एव । एतेषां पुनर्भिन्नत्वनिरूपणे को हेतुस्त
त्राहुः ॥ श्रीकृष्णहार्दवित् ॥ सदानंदफलरूपस्य हार्दविदिति । अ
यमभिप्रायः । श्रीकृष्णः साक्षात्फलरूपत्वेन भक्तानां साक्षात्फलं
दातुमेव प्रकटः तदुक्तं श्रीदेवं शरणं प्रपन्नानवेयुस्तदा तदान
योग्यतानवेन्मान्यपा । तद्दानेन स्वस्यापि तद्रसानुभवः सिध्य ।

ति। तदर्थमेवाचार्याणां प्राकट्यं कृतं॥ अतो यदाचार्याः मर्यादामा
र्गभिन्नत्वेन स्वमार्गीयप्रकारेण न निरूपयेयुस्तदा तत्तज्ज्ञापना
भावादितन्मार्गियप्रकारस्य तन्मार्गीयप्रकारस्य च प्रकारेण साम्ये
न भक्तानामेकत्वज्ञानेन मुख्यतया सर्वात्मभावरूपा स्वमार्गीयप्रका
रणप्रपत्तिर्न भवेदेव। तदा तत्फलभोगयोग्यतापि न सिध्यति। ते
न भगवदभिलषितमपि न भवेदतस्संवेभ्यो ऽकल्पहार्दज्ञात्वेन तद्भि
न्नत्वनिरूपणमिति भावः। ननु कथं ज्ञायते एतद्भिन्नत्वनिरूप
णे तज्ज्ञानेन तत्र प्रपन्नानां फलानुभवः सिध्यतीति तत्राहुः। प्रति
क्षणनिकुञ्जस्थेति। एतेन ये भक्ता लीलास्थास्ते इदम्मार्गप्रपन्ना
एवैं सिध्यति नान्यदिति भावः सूचितः। एवं सति आधुनिकास्त्र
नान्यमार्गप्रपन्ना एव भवन्तीति सुष्ठूक्तं तथेति। किंच दृश्यं लीलात्व लौकिकी तत्सं
बन्धिभक्ता अपि तादृक्शरणे न प्रपन्ना एव भवन्ति तदा तदनुभवोपि सम्पादितो नैतदतिरिक्तमार्गी
यैश्चोपि तेषां अन्यथैतत्फलासंभवात्। तेनैतन्मार्गप्र
पन्नानामेतादृशफलानुभववत्त्व १

मा ४

३९

पिएवंज्ञानेनचेत्सर्वथाप्रपन्नाभवंतितदेतत्फलानुभवएवंसे
स्यापितन्मादिति।ज्ञापितंभवति।ननुतद्रससंपूरितत्वंकथंज्ञा
यतेतत्राहुः।तत्कथाक्षिप्तचित्तस्तद्विस्मृतान्योव्रजप्रियः।प्रिय
व्रजस्थितिःपुष्टलोकान्तरिहःप्रियः॥२८॥ ॥तल्लीलाकथा
यामेवासमंतात्क्षिप्तंउत्क्षिप्यधृतंस्थापितंचित्तंयेन॥एतेनाऽ
न्यावयवानामन्यत्रव्यवहारेपिचित्तंतत्रैवतिष्ठति॥ननुकदा
चिदन्यत्रगच्छतीतिभावः।एवंसतिनिरंतरंतत्कथाकथनेनत न ४
द्रसस्वरूपादेवपूर्वोक्तलीलारसोबहिःप्रकटोभवत्येवेतिस
र्वेषांपूरितत्वमपिज्ञातंभवति।ननुनिरंतरंकथाकथनेप्यन्य
स्मरणेनकदाचिच्चित्तविक्षेपादिकंभवेत्तत्राहुः।तद्विस्मृतान्यइ

३९

तिः॥तद्व्यतिरिक्तस्यस्मरणमेवनास्तीत्युक्तोविक्षेपसंभावना॥ए-
तेनजीवनमपिकथेवेत्यपिसूचितं॥अन्यथाजीवनसाधनस्यापि
विस्मरणेनतदभावाज्जीवनस्यसर्वथाबाधासंभवतीतितदभा-
वात्कथामृतमेवजीवनमितिज्ञापितंभवति।किंच॥विप्रयोगली-
लारसपूरितलेतन्नापतत्तानां।एतत्कथामृतमेवजीवनंभवतीति
भावः॥ननुकथाशब्देनतल्लीलाकथनं।कथ्येतिकथनमेवोच्यते॥
एवंसतिसर्वविस्मरणेसतितत्कथनंकेनसहभवतीत्यत्राहुः॥व्र- थ४
जप्रियः।व्रजस्थलीलासंबंधिनोभक्ताःप्रियायस्यएतेनते-
षामेतल्लीलासंबंधित्वेनप्रियत्वेनतैःसहैवपरस्परंतत्तदनु-
भूतलीलाकथनजनितपरमानंदरसभरेणसरसार्द्रत्वपूर्वकं

भवति १

कथनंनास्मेनसहेतिज्ञापितं॥तत्कथासंबंधित्वेनतेषांनविस्मर
णमितितद्व्यतिरिक्तानांसर्वेषांविस्मरणमित्यपिसूचितं।ननुरंत नि २
रंतैःसहकथनंतत्रस्थित्यभावेकथंभवतीत्यत्राहुः।प्रियव्र
जस्थितिरिति।तेननिरंतरंकथनंसंभवति।ननुनिरंतरंब्रजस्थि
तावेवकोहेतुस्तत्राहुः।पुष्टिलीलाकर्त्ता॥पुष्टिलीलायांरासादिलीलां
साक्षात्संबंधरूपांस्वयंकरोति।अत्रस्वस्यकर्तृत्वकथनेनस्वय
त मपिभगवान्तदधीनएवलीलांकरोति।एतानप्येतदधीनएवा
नुभावयतीतिभावुकःसूच्यते।तेनयथायथैतेषांरुचिस्तथातथैव।
करोतीतिज्ञापितं।तल्लीलानुवस्तुब्रजस्थित्यैवभवेब्रजएवकुत त २
त्वादितिनिरंतरंस्थितिरपि।ननुभगवान्तदधीनएवलीलांकरो

भ २

तीतिकथंज्ञायतेतत्राहुः।रहःप्रियः।एकांतमेव प्रियंयस्यात्म
त्वायंभावः।स्वप्रेष्टेमि लितेपि यथायथातद्भावजनितः।
तत्तदभिलषितप्रकारानुभवएकांतेभवति।तथांतरंगायाएक
स्यात्मापिप्रियसख्याःसमक्षंनभवतीतिरहस्यैव तादृशलीला
ले ५ करैतत्तत्प्रकारकानिर्वचनीयपरमरसानुभवेनभगवानप्य
तदधीनोभवति।तेनभगवतोपिरहएवप्रीयोभवति।।
।एवंसत्कृतयोःपरमरसानुभवेनभगवानपितदधीनोभ कर्तृत्वे.७
वतितेनभगवतोपिरहएवप्रियंभवति
~~[illegible]योःपरम~~ ति।भा
वः।एतेनैतदधीनत्वंस्पष्टमेवज्ञातंभवति।रहस्यैवस्थित्वेत

नन्वेतेतुसर्वदा।१

ल्लीलां कुर्वंति कदाचिद्भक्तानां तल्लीलाज्ञानेच्छा न वेत्तदा कथं पू
रयंति तत्राहुः। भक्तेच्छापूरकः सर्वाज्ञातलीलोँमोहनः।सर्वासक्तो
भक्तमात्रासक्तः पतितपावनः।२७। भक्तानां यद्यदभिलषितं तत्स
र्वं पूरयंति। ननु यदि भक्तेच्छां पूरयंति तर्हि भक्तानां संपूर्णलीला
ज्ञानं जातमेव भविष्यति तत्राहुः। सर्वाज्ञातलील इति। यद्यपि ते
भक्तमनोरथपूरणार्थं कथयंति तथापि तेषां सर्वा लीला ज्ञाता न
भवतीति सूच्यते। ननु कथितायामपि सत्यां ज्ञानं कथं न भवेत्त
त्राहुः। अतिमोहनः। कथने परममोहनरूपः। अयं भावः। क
स्यचिद्भक्तस्य सर्वात्मना प्रपन्नस्य सल्लीलाज्ञाने प्रचुरार्तिर्दृ
ष्ट्वा कृपया यत्किंचिल्लीलाकथनारंभ एव तद्रसभरजनितप

पवंते १

रमानिर्वचनीयस्वरूपेस्नेहेसौंदर्यदर्शनेनैवऽतिमोहिताभवंतिपु।
ष्टादीषन्मात्रकथनेनतल्लीलारसाब्धिबिंदावेवमग्नाभवंत्यतःपू सं २
र्णलीलाज्ञानंकस्यापिनभवति।यद्यप्येतेमोहनेनकुर्वंतितथापिभ नं ३
स्वरूपस्वभावादेवतद्भवतीति।ननुएतावत्ज्ञानंसर्वेषांकथंन
करोतितत्राहुः।सर्वासक्ताः।सर्वेषुपुष्टिमार्गीयव्यतिरिक्तेषुअप्रस
क्ताएवसर्वथास्नेहजनितासक्तिरहितएवेत्यतस्तानीषदपिनज्ञा
पयंतीतिभावः।ननुएवंयथासाधनेफलदानेकिमप्यसाधारत्वं ण ४
भवतितत्राहुः पतितपावनः।सर्वसाधनशून्यानांप्रत्युतनिषि
द्धाचरणपतितानामपिपावनः।स्वकरुणादृष्ट्यैवतान्पावयंती
ति।एतादृशानामपिपावनत्वेनासाधारणत्वंसंपन्नंभवतीति। करण १

ननुतर्हिम
र्यादामार्गी
यभक्तेषु
प्यासक्तत्वे
नतेषामपि
तन्मार्गीयफलानांभावात्तत्फलत्वंकथंभवेत्तत्राहुः भक्तमात्रासक्तइति यद्यपिसर्वेषुआसक्तएवतथापिपुष्टिमर्यादाभ
क्तमात्रेऽपीषदासक्तः तदपेक्षयाऽधिकपुष्टिस्नेहासक्तिमान्तेनतन्मार्गीयंफलंतेषांभवतीति भावः ४

४१ ज्ञापितं। ननु पतितानामपि पावनत्वेन यदि साधारणमेव फलं द
द्यात्तदा साधारणत्वमेव भवति नासाधारणत्वं तत्राहुः॥ स्वयमो
गान्नसंदृष्टहृदयांभोजविष्टरः॥ स्वीयैः पीयूषलहरिस्नावितान्पर
रसा सः परः॥२८॥ यदा स्वकरुणार्द्रदृष्ट्यापतितोनुतापयंति तदा ते पूता
भवंति ततः श्रीमदाचार्यस्वरूपं दृष्ट्वा श्रुत्वा वा एतद्यशो गायंति तदा
तद्गानेन सम्यक्प्रकारेण हृष्टानि उच्छ्वसितानि यानि हृदयरूपाणि
अंभोजानि। अंभोजस्वरूपत्वेन हृदये भक्तिरससरसत्वं द्योति-
तं। तत्र तान्येव वा विष्टरः आसनं उपवेशनं यस्य। अंभोजस्यास
नत्वकथनेन तेषां हृदये ब्रह्मरूपो भूत्वा निरंतरं भावसृष्टिमुत्पादय
तीति भावः सूचितः॥ एवं क्रमेण तद्भावोदयेनासाधारणं फलमपी ४१

भावानुत्पादयंतितत्राहुः यशाइतिनिरंतरंसाक्षा
त्भगवत्संबंधिभावोदयेनतत्संबंधा १

दद्यातीतिसर्वमनवद्यं। ननुकथंज्ञायते भावजानितप्रचुरार्त्तितापे
नजीवनाशाकलिसंपन्ने तदैवस्वयत्राः श्रीमद्लीलामहात्म्यरूपममृ तेषा २
तरूपंजाते तदवलंबनेनैव तज्जीवनास्थितिर्भवति।। तदा तत्स्वयत्राः
पीयूषलहरिनिःस्राविताः प्रवाहिताः तत्कानांऽप्रमेसर्वेरसायनंएत
द्व्यतिरिक्तंसर्वस्वतएवविस्मृतमित्यर्थः। स्रावितपदेनअन्यरसगंधो
ता ५ पिनस्थितः। एवंसर्वात्मनाप्रपन्नानां तद्भावोत्पादनेनैवजनवतीतिसू
चितं। ननुएतेषांसर्वरसस्रावकत्वंकथंतत्राहुः। परइति।। रसरू
पेषुसर्वोत्कृष्टोयतः। ननुकथंज्ञायतेसर्वोत्कृष्टत्वंतत्राहुः। लीलामृ
तरसार्द्रीकृताखिलशरीरत्वात्। गोवर्द्धनस्थित्युत्साहसद्धाला
प्रेमभरितः।।२।। यथामहासमुद्रपूरोयदावर्द्धतेतदासर्वंस्त्रा।

वयित्वास्वरसेनैवसर्वंमग्नंकरोतिपुनःपुनःपूरवृध्यातत्राऽऽर्द्रता
कदापिन गच्छति॥तथातत्रतादृशलीला मृतरसोऽब्धिपूरवृध्या
सर्वप्लावनेनाऽऽर्द्रीकृताःसमस्ताःशरीरमनःस्वकीयायेनेऽप्याऽऽर्द्रप
दस्यद्विरुक्त्याएकलीलारसामृतेनाऽऽर्द्रत्वएवतदैवान्यलीलारसेन
पुरौनैर्द्रीभवंति॥एवमनेकाःलीलाःतत्तल्लीलामृताब्धिपूरेणस
र्वदाऽऽर्द्राएवतिष्ठं तीतिज्ञापितं॥यथासमुद्रस्यैकतरंगेणाऽऽर्द्रता
यांविद्यमानायामेवद्वितीयस्तरंगःआयातितेनसर्वदैवाऽऽर्द्रतात
त्र तिष्ठतितथात्रलीलामृतसमुद्ररूपंश्रीमदाचार्यस्वरूपंतत्र
तदमृतपूरेप्रवृद्धेकघनधारातरंगाइवतत्तल्लीलानावाऽऽगच्छं
तितत्र रंगरूपैस्तैःपुनःपुनःसर्वदाऽऽर्द्राएवतिष्ठं तीतिभावः।एवंस

यद्वातद्रसार्द्रीयेजाताःस्तेसन्धाकृताःपवित्राःशरीरजातायेनेतिपरंपरयारसस्यमहत्त्वं
सूचितंअत्रशरीरजदितिपदेनशरीरमात्रमेवसाक्षात्फलानुभवेव्यवधायकंनान्यदिति

निरंतरंतत्प्रेमरसपूर्णएव ४

निसर्वोत्कृष्टत्वंसर्वप्रभावकत्वंचस्पष्टीकृतं।ननुकदाचित्तल्लीला
मृतेनसर्वेषामार्द्रीकरणादस्यैसंन्यूनताभवेत्यथापर्वोपरमेस
मुद्रस्यतितत्राहुःगोवर्द्धनस्थितातितस्यांतयावोत्साहोमानसोल्ला
त सोयस्येतिँन्यूनताभावःसूचितः।ननुतत्रस्थितोमानसोल्लासिस
तिकथंन्यूनताभावस्तत्राहुः।तल्लीलाप्रेमक्षरितः।निरंतरंतत्प्रेमरस
व ५ पूर्णएव॥अयंभावः।यदाश्रीगोवर्द्धनोद्धरणंकृतंतदाहर्वेंतुवयंवनौ
कसस्तातनित्यंशैलनिवासिनइतित्रवेगेवच्छंतश्रीगोवर्द्धन
वन ४ महोत्सवजनितपरमानंदरसतरेणार्णएवनक्राःपुनरिंद्रकृ
तवर्षानंतरंपरमाश्चर्यरूपश्रीगोवर्द्धनोद्धरणेनकेवलस्वकी
यत्वराज्यदानेनसकलनक्रसमाजेएकत्रेवमिलितेपुनस्तत

४२

उक्त निःस्नेहत्वजनितपरमानिर्वचनीयरसामृताब्धिपूरो-
च्छ्वासतरलीकृतस्वकटाक्षामृततरंगविलासेरत्यंतमतिवि-
क्लवेनार्द्रीकृता: पुन: स्वस्वमनोरथपूर्वककोटीकंदर्पलावण्या-
धिकमाधुर्यश्रीमत्तत्तदंगस्पर्शप्रोच्छलनतादृशारसोविकासित-
श्रीमुखावलोकनस्पर्शादिलीलासुखजनितपरमरसामृतेनार्द्री-
कृता: पुन: श्रीमति गिरौ यथास्थानेल्लते भगवति तादृकस्ने-
हेनैवार्त्राद्यादिकरणे जलादिकं वारयित्वा तत्स्थानेन परमो-
नंदिता इत्येवं तल्लीलाप्रेमपूर्णा जाता यथा तथा चार्याणाम-
पितल्लीलामध्यपातित्वेनैव तादृशाप्रकारकलीलाप्रेमपूरि-
तत्वमुक्तं। यद्वा। अत्र पूरितपदं इतश्चत्स्यांतंज्ञेयं। तदा तल्ली ४२

सं २

सापदेनगोवर्द्धनियालीलाःकृतास्तासर्वाएववाच्या।ननुकेव
लंगोवर्द्धनोद्धरणसामयिकाएव।एवंसतितास्तारासादिपर्यंता
लीलास्तासांप्रेमजनिताप्ररास्तेंजातायत्रतद्भक्ता इत्यर्थःसंपन्नाः।
एतेनयथातरंगाःसमुद्रएवोत्तिष्ठंतिबहिर्गत्यसर्वत्रार्द्रीकृत्वापु
नःसमुद्रएवतिष्ठंति।तथाचार्याणांलीलाप्रेमपूरसंजाततत्क
थनेनतद्रसपूरास्तरंगाःकथानवाराबहिर्निसृत्यस्वकीयाना
र्द्रीकृत्यपुनस्तत्रैवतिष्ठंतीतिसूच्यते।तेनाचार्याणांलीलास
मुद्रत्वंनिरूपितंभवति।यथासमुद्रतरंगयोरेकरूपतातथै
तत्स्वरूपतज्ज्ञानरसभावयोरपीतिसूचितं।तेनागाधत्वंसु
र्वदावेसत्वंतिष्ठंतीत्युक्तं॥एवंसतिनकदापिरसन्यूनता॥

तत्रैवस्थितत्वाएतद्रसानुभवोभवतिनान्यत्रेत्यतएवोक्तं।
सोपीतिसर्वमवदातं १

र्सि ४

राज्यमेवभक्तानांसंपादितवंतद्दूतिकथंज्ञायतेअसाधारणज्ञापकाभावात्त
त्राहुःयज्ञभोक्तेतियथाभगवान्स्वीयानांकेवलस्वीयत्व ३

एवंलीलामृतरसार्द्रीकरणेनाचार्यैःस्वीयानांकेवलस्वीय-
ताराज्याभिषेकएवकृतइतिनिगूढाशयोपिज्ञापितइतिभावःननु
एवंकेवलस्वीयत्वसंपादनार्थमेवेंद्रयागभंगंकृत्वाश्रैलयागेरचिते
श्रैलोस्मीतिसाक्षात्स्वयमेवभुक्तवान्तथाचार्याणांतदास्य
रूपत्वेनयज्ञभोक्तृत्वकथनात्स्वीयानामपितत्संपादनार्थंतत्स स्वीयत्व ५
मर्पितपदार्थानांभोगंस्वयंसाक्षादेवकरोतीतिज्ञाप्यतइतित राज्यत्व ६
^तेषां ४ त्वमपिसंपद्यतइतिभावः।ननुजीवसमर्पितानांभोगंकथंकु
र्वंतितत्राहुः।यज्ञकर्ता।यथासर्वंत्याजयित्वातेषांकेवलंस्वी
यत्वसंपादनायस्वयमेवश्रैलयागकर्तास्वयमेवभोक्ताजात-
स्तथात्रश्राचार्याणांतदास्यरूपत्वेनश्रीनंदादिषुइंद्रयाग

निवृत्तिपूर्वकशैलयागकर्त्तास्वयमेवप्रोक्ताजातस्तुपात्रत्राचा
र्याणांतदास्यरूपत्वेनश्रीनंदादिषुइंद्रयागनिवृत्तिपूर्वकंशैल
यागेकरणार्थंभगवदुक्तायावाक्तद्रूपत्वाद्यागकर्त्रीतिनामक
थनाद्युक्तानांकेवलंस्वीयत्वसंपादनोयसर्वस्वार्पयित्वाफल
रूपसेवाकरणोपदेशोतत्रतत्स्वीयसंपादितपदार्थानांसमर्प
णप्रकारोपिस्वयमेवोपदिष्टःतेनैवतत्कर्तृत्वमतःस्वकृतत्वा
देवसाक्षात्स्वयंप्रोक्तापिप्रवृत्तिः॥तदुक्तं।अप्रज्ञातज्ञोपिकेत्रा।
इति।तदुदितनिजकृतइति।तेनसाधनफलयोरपिऐक्यंव्र
पितं।एवंस्वीयानांसर्वप्रकारेणस्वीयत्वंसंपाद्यपश्चाल्लीला
मृतरसेत्फक्तप्रकारार्द्रीकरणेनतदाज्ञया।निषेकएवकृत

चतुर्वर्गसाधकधर्माणामपित्यागेनतदुक्तंफलंनजनिष्पती
तिचेत्तत्राहुःचतुर्वर्गविशारदइतिपुष्टिमार्गीयाणांमर्यादामार्गीयचतु
र्वर्गस्यफलत्वाभा
वात्पुष्टिमार्गी
य ३

इतिभावः।एतत्सर्वंश्रीमदग्निकुमारैरेवप्रकटितमितिस्वा
खुनवएवोक्तइतिज्ञायते।ननुसर्वात्मनास्वीयत्वसंपादने
सर्वत्यागस्यकृतत्वेनचतुर्वर्गदानेविशारदः।अतिकोवि
दःसमर्थइत्यर्थः।पुष्टिमार्गीयचतुर्वर्गस्तुपुष्टिमार्गेहरेर्दा
स्यंधर्मोऽपिहरिरेवहि।कामोहरेर्दिदृक्षैवमोक्षःकृष्णस्यचेद्ध्रु
वमिति।एतद्दानंतुकेवलस्वीयत्वेनैवभवति।नान्यथेतित
त्संपाद्येदंफलंदत्तमितिभावः।ननुकदाचिन्नदद्यात्तत्राहुः॥
सत्यप्रतिज्ञः।येएवंप्रपन्नास्तेषामेतत्फलदानेसत्याप्रतिज्ञा
यस्य।नतुकदाप्यसत्या।एतेनावश्यंददात्येवेतिसूचितं।यथा
व्रजवासिनांकेवलस्वीयत्वंसंपाद्यपुष्टिचतुर्वर्गदानेनसत्य

फल १

प्रतिज्ञत्वं भगवतस्तथैव तेषामपि तद्रूपत्वेन स्वीयान्प्रति तद्दानार्थं सत्यप्रतिज्ञत्वमेवेति भावः। नन्वेवं प्रतिज्ञासत्यैवेति कथं ज्ञायते तत्राहुः। त्रीगुणातीतः। प्राकृतगुणत्रयातीतः॥ अलौकिकगुणपूर्णः। अलौकिकं सर्वं सत्यमेवेति सुष्ठूक्तं॥ सत्यप्रतिज्ञ इति। ननु गुणातीतत्वं कथं ज्ञायते तत्राहुः। नैयविशारदः। नयोत्रिगुणातीतालौकिकमार्गे विशारदः विशिष्टा शारदा सरस्वती यस्य। एतेन या वाणीमुखान्निःसरति सा स्वमार्गीयनयकथनरूपा अलौकिकानंदरूपैव निःसरतिइति गुणातीतत्वमेव ज्ञापितं। ननु नयकथने को हेतुस्तत्राहुः॥ स्वकीर्तिविवर्द्धनस्तत्वसूत्रभाष्यप्रवर्त्तकः। मायावादाख्यतूल

नीति

ˇत्रिजगतिस्वमाहात्म्यख्यापनार्थमेतत्करणमु ४

४६

ग्निवेश्मवादनिरूपकः॥३३॥ अयंभावः। नयस्तु मार्गगमनप्रति
बंधकः। तेनस्वीयानांस्वमार्गीयनयोपदेशेनोन्मार्गगमनान्निवा
त्फलसंसुख मार्गप्रापणेन च शीघ्रंफलंभवतुंतः स्वकीर्त्तिरपि
तत्रवर्द्धतइतिˇ उक्तंस्वकीर्त्तिविवर्द्धनइति। ननुस्वमार्गीयैःसत्प्रमा
णसंमतैर्यदिनवेदाकीर्त्तिः^कथंनविष्यति तत्राहुः। त्वेवेति॥
नत्वसूत्राणिनत्वरूपाणिसूत्राणिव्यासकृतानितेषांभाष्यप्र
दर्शकः। एतेनस्वोक्तनयेव्याससूत्राणिप्रमाणमुक्तंतेनतत्सं
मतमप्युक्तं। ननुव्याससूत्राणांभाष्यंशंकराचार्यादिभिःकृतमे
वन्नवद्भिरपिपुनःकृतंतत्रकोविशेषस्तत्राहुः। मायावादाख्ये
ति। आख्यापदेनमायावादेतिनाममात्रंस्थापितंस्मकर्त्ता

ˇभविष्यतिश्च
^न्यथा ५

नयस्तु ४

४६

तैर्मायावाद एव निरूपितः॥ एभिः सदूषित इत्ययमेव विशेषः॥
ननु तं विदूष्य स्वयं किं स्थापितं तत्राहुः॥ ब्रह्मवादनिरूपकः॥ स
र्वं ब्रह्मैवेति सर्वस्यापि तत्त्वं स्थापितं। ननु सर्वस्य ब्रह्मात्मत्व
निरूपणेपि फलं किं दृष्टं निरूपितं तत्राहुः। अप्राकृताखिला
कल्पभूषितः सहजः स्मितः॥ श्रीलोकाभूषणं भूमिभाग्यं सहज
सुंदरः॥ ३२॥ अप्राकृता अलौकिका अखिला आकल्पाः स
कलशृंगाररचितो रमणीयवेषा भगवतः स्वरूपास्तैर्भूषि
तः॥ अयं भावः॥ तत्वसूत्रभाष्यस्य चतुर्थाध्याये स्वमार्गीयफ
लस्य साक्षाद्भगवत्स्वरूपस्य संबंध निरूपणात् तत्र तत्र श्रीसा
रसभरेण येये भावा उत्पद्यंते तेन तद्भावानां भूषणाभूषणांग

स ३

ति १

रूप १

स्यापि प्यरोचिताधिकमित्फलत्वात्परमशृङ्गारा रूपत्वभगवतो
रूपत्वेनतत्रापियादृश्यस्यविलक्षणाभावाः ऽनेकविधास्ता
दृश्यसविलक्षणशृङ्गाररूपत्वाद्भगवतोप्यनेकवेषत्वेनचआ
चार्याणांतत्तद्भावरूपत्वेनतत्तन्निरूपणेनचमहात्मकतायां
त्ततद्भावरूपभगवत्स्वरूपस्यतत्परमशृङ्गारोल्लासेनाचार्य
स्वरूपमपिसकलशृंगाररमूलीयःरसोद्दीपकःपरममाधुर्य
सीमायोनवीनवेषत्वेनभूषितंभवतीतितादृशस्वरूपस्य
स्वस्यैवानुकृतत्वात्तत्तुनिरुकंऽप्राकृतेति।ननुभवद्भि
रनुकृतमित्युक्तमन्यैःकथंज्ञायतेतत्राहुः।सहजःस्मितः।
सहजंस्वाभाविकं।तत्तद्भावेनसहजातंचइषत्स्मितंयस्यत

भवित्वात्तद्रसानु १

वि२ तद्रसानुभवेन तद्रसभरजनितानंदपूरेण नाद्वत्रापद्मदला
यतलोचनेषु अपरेषु सर्वदा हास्यामृतं तिष्ठत्येव तेन स्वीयां
तरंगानां ज्ञानं भवतीति भावः। एवं सति सर्वदा व्यरोचत नाधिक
मित्युक्त्वा विशिष्टशोभारूपभगवद्भावात्मकभूषणभूषितमित्यु
क्तं। किंच। केवलं स्वयमेव न भूषितः। किंतु अन्येषामपि भूषणरू
पो भवति तत्राहुः। त्रिलोकीभूषणं। त्रयाणां लोकानां समाहारः।
अत्र त्रिलोकपदेन भगवान् भक्ताः श्रीम‸चार्याउच्यंते तादृश ‸दा ४
लीलासमये एतत्त्रयाणामेवावलोकनात् तस्य भूषणं। अ
त्रायं भावः। भगवता हि भक्तानां स्वानंददानार्थं तद्वारा स्वयं त
त्र संभोगार्थं तादृशो शुद्धरसात्मकं स्वस्वरूपं प्रकटीकृतं। ली
यतास्मिन्नेव परस्परमा
लोकं ज्ञानं वारसात्मकतद्योति
भावः ४

पूर्वोक्तमन्त्रद्रावकरूपत्वेन लीलाद्विशिष्ट
तत्वा ३

मानादिजनिता दूत्यपि प्रतिभाति १

स्यायांतुतन्नतत्क्षणेरसमनखशेणप्रियाणांमांस्वादंजनितानन्त्र
ज्ञावविशेषाउत्पद्यते। तदातादृशोबुद्धरसात्मकत्वेनक्षणमा
त्रमपितदंतरायासहिष्णोः स्वप्रभोस्तदेवंतत्तत्प्रकारेणतत्सं
योजनसमर्थाऽपिचार्यमूर्त्तिरेवेतितदातत्करणात्तत [illegible]
त्संधजनितानंदमरोद्भासेननवीनाकापनेअपूर्वशोभालं
कृतिर्भवतिप्रभोः। साचआचार्यकृतैवेतिआचार्याणामेव
भगवद्भूषणत्वंसंपन्नमितिभावः। तथैवतादृशभक्तानामपि
तादृशरसात्मौपिपामिलेन। नातः समाहितेनतदंगसंगानं
दरसजनितानवीनैवषट्श्रमासौभाग्यत्वंकृतिसंपत्तिर्भव
ति। साप्येतत्कृतैवेत्याचार्याणांभक्तभूषणत्वमपिसंपन्नं। किं

प्रियां

वं

क३

समीहनेन २

नं१

चामिलन्नांतरमुभयोस्तादृशसभरोन्मीलत्प्रतिक्षणनवनवानं
दानुभवकरणेनास्याचार्यवृत्तित्वेनमन्यमानयोः।आचार्येषुत
त्समोपकारकरणाऽसमर्थत्वेनपरमप्रेमभरेणात्मसमद्वंद्वयोर्ने
त्रादिभूषणमितिप्रेमास्पदद्वंद्ववचनादिलालनविलासेनापु
भयोर्भूषणंतथैवाचार्याणांउभयोस्तादृशलीलारसानुभवेन
स्वकृतेप्रभुप्रसन्नताजनितानंदभरेणचतत्तल्लीलारससंवलि
ततत्स्वस्वरूपद्वयस्यैवबाह्याभ्यंतरस्फूर्त्याकेवलतदात्मक
ताजनितनवीनालोकिकसुखमयाद्भुतविलक्षण
त्वात्स्वस्यापिभूषणं।एवंत्रिलोक्याःभगवतोभक्तानांस्वस्या
पिभूषणमित्यर्थसिद्धमितिभावः।यस्याभूषणेननवाशोभा

यद्वा त्रिलोकीपदेन तत्तद्गुणविलक्षणाभाववंतः स्वीयास्तेषां तत्तद्भाववदानेन त्रि
प्रसंगजनितपरमशोभाकरणत्वेन स्वयमेव भूषणं भवतीति स्वानुभ
ववेद्यं

भवति तथा तज्जसानुभवेन परमाशोभा भवतीत्यर्थः। त्रिलोकीभू २
षणमिति किं च। न केवलं तेषामेव भूषणं किंतु तद्भूषणरूपत्वे
न भूमावपि महत्सौभाग्यं भवति॥ तत्राहुः। भूमिभाग्यं। तदाधारभू
ताया भूमेर्भाग्यरूपमेव। अयं भावः। भक्तानां लीलोपयोगिदेह
प्राप्तिस्त्वाचार्यचरणसरोजसंबंधिरजसैव भवतीत्याचार्यस्थि
त्यातच्चरणारविंदस्पर्शाद्भूमिरधूनामञ्जसा भक्तानां लीलो
पयोगिदेहो भविष्यति तदा ममापि तल्लीलासंबंधो भविष्यती
ति तत्स्थितिं स्वभाग्यत्वेनैव मनुत इत्यर्थः। भूमिभाग्यं॥ नन्वी
दृशा भूषणाकृता शोभा कदाचित्सर्वदा न तिष्ठेत्तत्राहुः॥ सहज
सुंदरः॥ तादृशं सौंदर्यं सहजमे न तु कदापि गच्छतीति सूच्य

वन तु कदाचिदागंतुकं किंच सहजपदेनागंतुकमपि सौं
दर्यं प्रज्ञातं तथैव सर्वदा तिष्ठति १
तं

तोन तु सर्वमुक्तं भक्तानां स्वीयोपयोगि देहप्राप्तिराचार्यच
रणसंबंधिरजसा भवतीति कथं ज्ञायते तत्राह ॥ अशेषभ
क्तसंप्रार्थ्यचरणाब्जरजोधनः ॥ इत्यानंदनिधेः प्रोक्तं नाम्नाम
ष्टोत्तरं शतं ॥३३॥ अशेषभक्तैः सम्यक् सर्वं विहाय प्रार्थ्यमिद
मेवेति संप्रार्थ्यं चरणाब्जरजोरूपमेव धनं यस्य स तस्माज्ज्ञात त ५
मपि भवति । किंच । स्नेहरसरूपरजः प्रार्थितेनाचार्यदत्तेना
दृढरजोलाभेन तादृशसंभवेन तादृशलीलासंबंधिपरमा
नंदानुभावादाचार्याणां त्रिलोकीभूषणत्वं भूमेर्भाग्यरूपत्व
मपि संपन्नमेवेति सर्वमवदातं ॥ एवं सर्वप्रकारेण ष्टोत्तर
शतनामभिरानंदनिधिरूपत्वं निरूप्योपसंहरति । इत्यानं

५०

दृति

द निधेरिति॥ एवंप्रकारेण स्वरूपतः साधनतः फलतः आनंद
निधेस्तस्य समुद्रस्याष्टोत्तरं नाम्नां शतं मया प्रकर्षेणोक्तं। इत्यानं
द। निधेरित्युक्त्वा एतानि नामानि प्रत्येकं आनंदनिधिरू
पाण्येवेति ज्ञापितं। यथा समुद्रतरंगयोर्न भेदस्तथात्रापि। य
ह था वा निधौ कानिचिल्लानि बहिर्निर्दर्प्यंते स्वस्मिन्नलंक्रियंते॥ श्काश्य ५
नै तावता तेभ्यां भिन्नत्वं भवति किंतु तानि निधिरूपाण्येव॥
तथात्रापि नाम्नां एकत्वेन कथनेपि न तद्भिन्नत्वमिति भावः।
निधिपदेन निधौ यत्रैव युक्तो न भवति तत्रैव किंचित्प्राप्नोति
तथाचार्येषु यथाकथमपि युक्तो ह्यानंदमेव प्राप्नोतीति भ ५०
वः॥ अत्रोक्तौ प्रकर्षकथनस्या यं भावः। अत्रानंदसमुद्रवो

त्वार्थं यथा समुद्रस्य तरंगा अनंतास्तथा नामान्यप्यनंतानि। परंत्व
तिगोप्यानि परमरहस्यरूपाणि तेषु मध्ये तानि प्रकर्षेण रसपरव
शात्वोत्कर्षेनोक्तानि॥ नतू प्रकाररूपत्वेन। तदपि स्वकीयानामर्पेना
न्येषां। अन्यानि यथास्थितानि तानि नोक्तानीति मस्वचितं। किंच। ए
तेनैतन्नाम्नामपि यथास्थितानामेव व्याकर्णं न तु कस्यापि त्वाक
ल्पनमित्यपि ज्ञापितं तेषामन्त्रत्वोपि स्वस्यैवेत्यपि सूचितं। एवं
स्तोत्रं निरूप्यास्य पठनप्रकारमाह॥ श्रद्धाविशुद्धबुद्धिर्यः पठत्य
नुदिनं जनः। स तदेकमनाः सिद्धिमुत्कं प्राप्नोत्यसंशयः॥२५॥
श्रद्धया विशेषेण शुद्धा बुद्धिर्यस्य श्रद्धयाशुद्धे अयमेव विशेषः यः पु
घत्र यादृशं नामोक्तं तत्र तादृशरूपत्वेनैव सर्वात्मना स्फूर्ति

भवेदिति।एवंसर्वंश्रद्धाविशुद्धबुद्धिर्भवेत्पश्चात्तदेकमनास्तन्ना
मनिरूपितलीलाविशिष्टस्वरूपएवमनोयस्याएतादृशःसन्पठ
तितदष्टकंदिनंनिरंतरं।तदाउक्तांकृष्णाधरेत्युक्तांसिद्धिंप्राप्नोति
सर्वथात्रनसंदेहः।अत्रासंशयपदस्यायंभावः॥आचार्या
णांसाक्षात्श्रीकृष्णस्यस्वरूपत्वेनतत्तल्लीलाविशिष्टस्व
रूपस्यानुभवात्तदासख्याश्रीकृष्णाधरामृतास्वादसिद्धिर्भवे
द्भ्रमरकीटन्यायेनेतिस्वानुभवादेवोक्तेनसंशयइति॥ननु
तर्हिएतत्सिद्ध्यनंतरंमोक्षोभविष्यतितत्राह॥तदातोषपा
मोक्षस्तदातोतद्वतार्पता॥अतःसर्वोत्तमंस्तोत्रंजप्यंकृष्णरसा
त्मभिः।२५॥अतःमोक्षादपिसर्वात्मनाउत्तमंसर्वेषुस्तोत्रेषुवा

इदमेवोत्तममिति सर्वोत्तमस्तोत्रमिदं जप्यं ॥ अतिरहस्यत्वेन स्व-
हृदय एव जप्यं। केचित्तु पिच्छायामाहुः ये कुलरसास्वादिनस्तेः तैः सह
वा पठनीयमित्यर्थः। एतेनैतद्रसानभिज्ञेषु सर्वथा न प्रकाशनीय-
मिति ज्ञापितं कुलरसार्थितोक्ता उद्भूततद्भावानामेवाधिकारो ना-
न्येषामिति सूचितं ॥ जप्यत्वकथनेनेयमाप यथा जपति तथा तर्प-
णावोद्रेके एतद्रसस्वभावेन परमनिगूढत्वेन तत्तद्गुप्तनववधूवत्कि-
स्वहृदय एव जप्यं न वर्तिन तु कस्यचिद्देरेक पथितुं शक्यं नव-
नीतिभावः। न सा धनं न निष्ठा च न धर्मः कोपि वक्तीति ॥ तथापि।
हि तदुक्तार्थविचारे यत् स्थितं मनः। तदेकमेव परं तत्त्वकारणं
तत्कृपेक्षणं ॥ तद्विचारोत्थितभावाः परमानंददायिनः ॥ श्री

नूदितामया त्वंतः कृष्णवो दृष्टयंतु तान्॥२॥ अयोग्येयमपि संन्नु
ताइति सत्विन्नु संशयः॥ तत्संज्ञायं तत्वतः ॥३॥ दोषैरेव निरस्य
तु॥४॥ यद्यपि ह्लतं बाल्यंमूढेन तदपिस्खलः॥ तथात्मस्मात्कृत
लिन दमंतु प्रनवो मम॥५॥ श्रीमदाचार्यचरणाः श्रीमान्श्रीवि
ठ्ठलप्रभुः॥ तदीयास्तद्रसार्द्रा येवाशरणं ममते सदा॥६॥ इति श्रीम
द्विमलेश्वरप्रकटितं सर्वोत्तमस्तोत्रं संपूर्णं॥ हरिनक्रीक्रस्तु॥ ॥

५२